

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

ГАВРИЛЬЧЕНКО ГЛЄБ РОМАНОВИЧ

**САМООБОРОНА ЯК ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ СИЛИ:
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Спеціальність: 293 – Міжнародне право
Освітня програма «Міжнародне право»

ВИПУСКНА МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Науковий керівник – Ржевська В.С.,
К.Ю.Н.

Допустити до захисту

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Право держав на самооборону в сучасній доктринальній площині	6
1.1. Справа «Кароліна» (1837) – locus classicus права на самооборону.....	6
1.2. Статут ООН: основні принципи індивідуальної та колективної самооборони	15
1.3. Контroversійні аспекти: превентивна, випереджувальна самооборона, боротьба з терористичними загрозами	24
1.4. Самооборона проти гібридних загроз й агресії	30
Висновок до Розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. Прогрес і реакція в сучасному праві держав на самооборону .	40
2.1. Історія становлення й розвитку теорії справедливої війни в міжнародних відносинах.....	40
2.2. Справедлива війна в сучасних міжнародних відносинах як повернення до «права сильного»	53
Висновок до Розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. Самооборона України в умовах збройної агресії Російської Федерації	67
3.1. Самооборона України в період із початку агресивної війни Росії до повномасштабного військового вторгнення (2014-2022).....	67
3.2. Самооборона України з початку повномасштабного військового вторгнення Росії (з 2022)	77
Висновок до Розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
I. Нормативні й документальні джерела	87
II. Наукова література й інші джерела.....	91

ВСТУП

Сутність і стан дослідження права держави на самооборону перебуває під пильним оком світової спільноти, як простих людей, так й урядових і неурядових організацій. У витоків розвитку інституту цього права стоїть людина та її природне право на життя, необхідність у самозбереженні. Протягом історії розвитку держави, остання часто була прямо пов'язана з виживанням її населення, тому необхідність у самозахисті особи тісно перекликала з необхідністю захищати державу – здійснювати самооборону від збройного нападу. Водночас явище самооборони держави не є простим, адже для досягнення критерію реалізації цього права, держави мали вчиняти певні діяння, що ґрунтувалися на певних засадах, які в історії переходили із визначених суб'єктивно, часто свавільних, через що самооборона втрачала значення, надане семантикою поняття, до визначених об'єктивно, де чітко визначалися межі й умови його здійснення.

Дослідженням права держави на самооборону займалася велика кількість науковців, філософів, правників, військових різних держав і різних часів історії – від Стародавнього Риму до укладачів Статуту Організації Об'єднаних Націй, як вітчизняні дослідники, так й іноземні. Стан дослідження цього явища можна вважати достатнім лише в день оголошення такої заяви, адже постійні акти збройної агресії в тій чи іншій частини світу створюють нові прецеденти застосування сили, як правомірної, так і тієї, що порушують норми сучасного договірної й звичаєвого права.

Актуальність теми. Навіть після багатостолітнього теоретичного вивчення й практичного застосування права держави на самооборону, багаторічного з моменту заснування ООН, із початком агресивної війни Росії проти України питання вивчення цього права набуло нової релевантності. Війни, воєнні й воєнізовані дії одних держав проти інших, терористичні

напади на цивільне населення й повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року змусило світову спільноту переглянути своє бачення самооборони держави, межі й спосіб його реалізації, переглянути ефективність у міжнародному праві заборони застосування чи погрози застосування сили. В умовах сучасної геополітичної ситуації, право на самооборону залишається одним із центральних елементів міжнародних відносин, і його застосування залишається важливим питанням як у теоретичному, так і в практичному контексті, що підтверджує наукове та практичне значення цього дослідження.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є комплексне осмислення й критичний аналіз розвитку, сучасного стану та перспектив права держави на самооборону як міжнародно-правового інституту в умовах сучасного стану системи міжнародної безпеки, з урахуванням історичного контексту, практики його застосування, сучасних викликів, зокрема гібридних загроз й сьогоденної ефективності міжнародних гарантій безпеки.

Завдання дослідження. Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання:

дослідити визначення традиційних критеріїв, яких мають дотримуватися держави при застосуванні зазначеного права, огляд практики їх дотримання й визначення доцільності й можливості цього в сучасних збройних міждержавних конфліктах;

дослідити явище превентивної / випереджувальної самооборони, зокрема у світлі боротьби з терористичними загрозами;

здійснити аналіз практики Міжнародного Суду ООН у справах держав, які посилалися на застосування права держави на самооборону;

дослідити стан сучасної взаємодії норм договірної й звичаєвої права держав на самооборону в міжнародно-правовій практиці;

проаналізувати особливість самооборони проти гібридних загроз й актів гібридної агресії, зокрема в кіберпросторі;

дослідити прогрес і реакцію в сучасному праві держав на самооборону, зокрема в контексті теорії справедливої війни, й поверненні в міждержавних відносинах до «права сильного»;

визначити шляхи реалізації Україною права на самооборону в умовах збройної агресії РФ і можливі вектори його розвитку як міжнародно-правового інституту в умовах сучасних міждержавних відносин.

Методи дослідження. Для розв’язання поставлених завдань використано сукупність загальнонаукових методів наукового пізнання, а саме емпіричного методу: порівняння, емпірико-теоретичного (комплексного) методів: абстрагування, прямого, поворотного та структурного аналізу, індукції та дедукції, історичний та логічний підходи й теоретичних методів: узагальнення – сходження від абстрактного до конкретного, аксіоматичний підхід, метод оцінки й прогнозування – експертна оцінка.

Структура роботи зумовлена метою й завданнями дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел (123 найменування). Загальний обсяг роботи становить 103 сторінки, з яких основного тексту – 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ПРАВО ДЕРЖАВ НА САМООБОРОНУ В СУЧАСНІЙ ДОКТРИНАЛЬНІЙ ПЛОЩИНІ

Історична межа дослідження права на самооборону в цій роботі визначається останньою релевантною подією цього міжнародно-правового інституту, яка використовується в сучасній правовій науці й практиці держав. Хоча історія застосування права на самооборону простежується з давніх часів, сучасне розуміння цього інституту в контексті міжнародного права формувалося переважно після Другої світової війни, зокрема через розвиток і регулювання міжнародних норм, закріплених у Статуті ООН та інших джерелах міжнародного договірної та звичаєвого права.

1.1. Справа «Кароліна» (1837) – *locus classicus* права на самооборону.

У 1837 році, під час повстання шотландського канадсько-американського журналіста й політика Вільяма Лайона Маккензі проти британського правління у Верхній Канаді, повстанці під його приводом захопили острів на канадському боці річки Ніагара. Американське населення, яке проживало поблизу кордону, здебільшого співчувало справі повстанців, і пароплав «Кароліна» використовувався для транспортування людей і матеріалів з американського берега річки Ніагара на острів, захоплений повстанцями. Коли британські протести не змогли зупинити постачання, британський підрозділ перетнув кордон уночі, захопив судно, підпалив його і відправив його на знищення в потужних водах Ніагарського водоспаду. Під час інциденту кілька американських громадян було вбито чи поранено. Сполучені Штати подали протест до британського уряду за порушення американського суверенітету, але британці послалися на самооборону. У своїй переписці щодо інциденту з британськими послами (в 1841-1842 роках) державний секретар США Даніель Вебстер зайняв позицію, що для того, аби вимога самооборони була визнана, Великобританія повинна «довести необхідність самооборони, яка є негайною

(instant, immediate), невідвотною (overwhelming, imminent), без альтернативних засобів і без часу для роздумів (leaving no choice of means, and no moment for deliberation)». Ужиті заходи також не повинні бути «необґрунтованими (unreasonable) чи надмірними (excessive) [тобто мають бути пропорційними – proportionate], оскільки дія, виправдана необхідністю (necessity) самооборони, має бути обмежена цією необхідністю й чітко залишатися в її межах»¹.

Урешті, відповідь британців у справі «Кароліна» умиротворила Сполучені Штати, і справа була закрита. Мова, використана Вебстером у його переписці щодо інциденту з Кароліною, увійшла в історію. Вона почала сприйматися як така, що виходить за межі конкретних юридичних аспектів екстериторіального правозастосування, й воно суттєво вплинуло на загальну доктрину самооборони. Це відбулося незважаючи на відсутність доказів того, що Вебстер мав на увазі будь-які засоби самооборони, крім екстериторіального правозастосування, а також незважаючи на історично-часові обставини цього епізоду, який передував забороні застосування сили у відносинах між державами².

Ключові питання, що постають у контексті війни з метою самооборони, так само як і під час її здійснення в умовах збройного конфлікту, стосуються дотримання трьох із зазначених вище традиційних критеріїв: необхідності, пропорційності та негайності. Ізраїльський учений, почесний професор Тель-Авівського університету, фахівець із міжнародного права і знавець законів війни Йорам Дінштейн пояснює ці критерії таким чином: «Коли війна з метою самооборони розпочинається внаслідок повномасштабного вторгнення, питання необхідності, як правило, стає спірним. Повномасштабне вторгнення є найбільш кричущим прикладом збройного нападу. Від держави-мішені в жодному разі не очікується, що вона "дозволить вторгненню продовжуватися

¹ Webster D., Fox H. S. [Correspondence Between Daniel Webster and Henry Stephen Fox on the Caroline Affair" (1840–1841)]. 1841. *The National Archives (UK)*. British and Foreign State Papers, Vol. 29. British and Foreign State Papers, том 29. Офіційна дипломатична кореспонденція.

² Dinstein Y. *War, Aggression and Self-Defence : Manual*. 5th ed. New-York : Cambridge University Press, 2011. 408 p., p. 274.

без опору на тій підставі, що спочатку слід шукати мирного врегулювання". Необхідність виходить на перший план, коли війна починається після ізолюваного збройного нападу. Перш ніж держава, що захищається, відкриє шлюзи для повномасштабних воєнних дій, вона зобов'язана переконатися, що розумне врегулювання конфлікту мирним шляхом є недосяжним»³.

Деякі вчені пов'язують із критерієм необхідності критерій негайності, а також заперечують, що початок збройного нападу має бути достатньо близьким до дій із самооборони. Однак, цей критерій також є дискусійним питанням. Існує точка зору, що дії із самозахисту повинні бути здійснені негайно після початку нападу. Ізолюваний збройний напад не може бути причиною для початку війни з метою самозахисту. Водночас професор Дінштейн погоджується, що принцип негайності не може бути пояснений безпосередньо через різні бюрократичні процедури, з якими стикається держава з початком воєнних дій із боку супротивника – минає певний проміжок часу після того, як державні чиновники приймають рішення діяти у відповідь і віддають наказ збройним силам. Тому, якщо інтервал між збройним нападом і війною у формі самооборони є тривалим, війна все одно може бути законною, якщо затримка є об'єктивно виправданою⁴. Знову ж таки, інтерпретація близькості в часі між цими двома діями залежить від контексту кожної конкретної ситуації⁵.

Крім того, за Дінштейном, після законного початку війни з метою самооборони держава, що обороняється, не зобов'язана вдаватися до подальших несилових заходів. Стан необхідності залишається чинним, дозволяючи ведення війни до повного розгрому противника та усунення його як ефективної військової загрози⁶.

³ Ibid.², p. 262.

⁴ Ibid.², p. 267-8.

⁵ Upeniece V. Conditions for the lawful exercise of the right of self-defence in international law. *SHS Web of Conferences*. 2018. Vol. 40. P. 01008. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20184001008> (date of access: 18.03.2025), p. 2-4.

⁶ Ibid.², p. 266.

За цим постає питання дотримання принципу пропорційності й неможливості постійного ефективного здійснення державою, що обороняється, оцінки завданої шкоди в розрізі суверенних прав держав, на яке здійснюється посягання. «Очевидно, що коли збройний напад призводить до війни самооборони, нападник повинен усвідомлювати, що ставки смертельні»⁷, – пояснює професор Дінштейн, адже держава, що обороняється, з метою гарантування собі безпеки й недопущення повторного акту агресії в майбутньому вважатиме за необхідне встановлення сталого й ефективного миру, що може включати, але не обмежуватися скороченням військової моці противника до таких, поки не зникне відповідна загроза, введенням обмежень на сфери його інтересів, зокрема тимчасовою окупацією його територій або безумовною капітуляцією, як це було з країнами «Осі» за підсумками Другої світової війни.

Зі справи «Кароліна» виникло формулювання міжнародного звичаєвого права XIX століття – Каролінський тест⁸. Так, Голова Міжнародного Суду ООН із 1991 по 1994 рік, Роберт Юдалл Дженнінгс назвав інцидент із «Кароліною» *locus classicus* (класичним прикладом) права на самооборону⁹. Олаолува Олусанья, викладач права в Університеті Уельсу, Абериствіт, фахівець із міжнародного кримінального права, автор кількох праць у цій галузі, зазначає, що Каролінський тест разом із сучасними принципами справедливої війни та правилом першого удару, яке набуло популярності на початку XX століття, складає три правові підходи, які традиційно використовуються для визначення агресора в міжнародному праві¹⁰. Олусанья продовжує: «Всі три підходи розглядаються... через їхнє визнання та застосування трибуналами Другої

⁷ Ibid.², p. 265.

⁸ Contributors to Wikimedia projects. Caroline test - Wikipedia. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Caroline_test#:~:text=The%20Caroline%20test%20is%20a,test%20takes%20its%20name%20from (date of access: 20.03.2025).

⁹ Jennings R. Y. The Caroline and McLeod Cases. *American Journal of International Law*. 1938. Vol. 32, no. 1. P. 82–99. URL: <https://doi.org/10.2307/2190632> (date of access: 17.03.2025), p. 92.

¹⁰ Olusanya O. Identifying the Aggressor Under International Law: A Principles Approach. Peter Lang Publishing, 2006. 211 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=pODEWb22Hz4C&pg=PA4&hl=ru&pg=PA7#v=onepage&amqp;q&f=false> (date of access: 17.03.2025), p. 52.

світової війни як частини новаторських спроб криміналізації агресії. Крім того, важливо зазначити, що всі три підходи є варіаціями концепції самооборони, визнаної в національному та міжнародному праві. Відмінність між правилом першого удару та Каролінським тестом полягає в часі: перший підхід вимагає, щоб напад на жертву вже відбувся, тоді як другий вимагає, щоб напад був невідворотнім (imminent)»¹¹.

Дійсно, в офіційній збірці матеріалів, підготовленій Офісом головного обвинувача США для переслідування нацистських злочинів¹², справа Кароліни використовується як стандарт для оцінки (й відхилення) німецького твердження, що вторгнення до Норвегії в 1940 році, яке фактично було війною, а не екстериторіальним правозастосуванням, було законним актом самооборони: «Необхідно пам'ятати, що превентивні дії на чужій території виправдані лише у випадку "негайної й непереборної необхідності самооборони, що не залишає вибору засобів і часу на роздуми"»¹³. Наскільки широко у впливових німецьких колах була поширена думка про те, що союзники мали намір окупувати Норвегію, неможливо визначити з точністю. Квіслінг¹⁴ стверджував, що союзники вторгнуться в Норвегію за мовчазної згоди норвезького уряду. Німецьке представництво в Осло не погоджувалося із цією думкою, хоча військово-морський аташе при цьому представництві поділяв його погляди»¹⁵. Захист, який проводився німецької стороною, полягав у тому, що Німеччина була змушена напасти на Норвегію, щоб запобігти вторгненню союзників, і тому її дії були превентивними. Водночас перед судом постали докази, що компрометують позицію німецької сторони, серед яких

¹¹ Ibid.¹⁰, p. 53.

¹² Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality.

¹³ Bassett M. J. A Digest of International Law. Franklin Classics, 2018. 466 p.

¹⁴ Відкун Квіслінг (Vidkun Quisling) – норвезький військовий і політик, очільник колабораціоністського уряду Норвегії під час Другої світової війни. Коли 1940 року Німеччина вторглася в Норвегію, Квіслінг здійснив пронімецький державний переворот. Джерело: Процес по делу о военных преступлениях Видкуна Квислинга | Энциклопедия Холокоста. *Holocaust Encyclopedia* | United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/film/war-crimes-trial-of-vidkun-quisling> (дата обращения: 18.03.2025).

¹⁵ Criminality U. S. O. o. C. o. C. f. t. P. o. A. Nazi conspiracy and aggression: Opinion and judgment. Washington, D.C : U.S. Govt. Print. Off., 1947. 190 p. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lmlp/2011525363_NT_Nazi-opinion-judgment/2011525363_NT_Nazi-opinion-judgment.pdf (date of access: 18.03.2025), p. 36

меморандум підсудного головнокомандувача Крігсмаріне Еріха Йогана Альберта Редера від 3 жовтня 1939 року «Здобуття баз у Норвегії», в якому немає згадки про випередження союзників, водночас який ґрунтується на «меті покращення нашого [третього рейху] стратегічного та оперативного становища»¹⁶.

Часто стверджується, що концепція превентивної самооборони сягає своїм корінням інциденту з Кароліною 1837 року¹⁷. Так, англійський юрист-міжнародник, член Комісії міжнародного права ООН, королівський адвокат Ян Браунлі вказує, що «...існує тривала суперечка щодо того, чи положення Статуту ООН однозначно виключають можливість превентивної самооборони»¹⁸. Він зазначає, що право на превентивну самооборону не закріплене у Статуті ООН, а існує лише в межах звичаєвого міжнародного права, походячи від прецеденту у справі «Кароліна»¹⁹. Професор Йорам Дінштейн із такою тезою не погоджується: «...покладання на цей [Кароліні] інцидент у контексті превентивної самооборони є недоречним»²⁰. У британській акції проти пароплава "Кароліна" на території Сполучених Штатів не було нічого несподіваного, оскільки Кароліна уже регулярно використовувалася для перевезення людей і матеріалів через річку Ніагара на підтримку антибританського повстання в Канаді²¹. Не менш важливо, що тодішня суперечка стосувалася виключно застосування сили Британією "без війни". Питання полягало не в тому, чи мала Британія право розпочати війну проти Сполучених Штатів у порядку самооборони (зрештою, будь-яка держава мала право розпочати війну проти іншої держави з будь-якої причини). Питання,

¹⁶ Ibid.¹⁵, p. 37.

¹⁷ Franck T. M. *Recourse to Force: State Action Against Threats and Armed Attacks*. Cambridge University Press, 2009. 220 p., p. 97.

¹⁸ *Principles of public international law*. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. 784 p., p. 733.

¹⁹ Ibid.¹⁸, p. 733-734.

²⁰ Hamid A. G. *The Legality of Anticipatory Self-Defence in the 21st Century World Order: A Re-Appraisal*. *Netherlands International Law Review*. 2007. Vol. 54, no. 03. URL: <https://doi.org/10.1017/s0165070x0700441x> (date of access: 18.03.2025), p. 464-465.

²¹ Paust J. J. *Post-9/11 Overreaction and Fallacies Regarding War and Defense, Guantanamo, the Status of Persons, Treatment, Judicial Review of Detention, and Due Process in Military Commissions*. *Notre Dame Law Review*. 2004. Vol. 79, no. 4. P. 1335–1364. URL: <https://biblioteca.corteidh.or.cr/tablas/30417.pdf> (date of access: 18.03.2025).

скоріше, полягало в тому, чи могла Британія застосувати силові заходи самооборони на американській території, не втягуючи обидві країни у війну»²².

В останні роки Каролінська доктрина широко цитується як норма звичаєвого права щодо обмежень права держави на застосування сили в ситуаціях самооборони. Марія Бенвенута Оккеллі, у своїй статті для журналу міжнародного права Сан-Дієго «"Потоплення" Кароліни: Чому обмеження Каролінської доктрини на самооборону не слід розглядати як звичаєве міжнародне право» порушує питання: чому інцидент 1837 року повинен мати якесь відношення до сучасного міжнародного права самооборони у світлі впливу Статуту ООН на те, як світ дивиться на право держави застосовувати силу проти іншої держави й відстоює думку про те, що справа «Кароліна» насправді є застарілою в міжнародному праві й не є сучасним стандартом, за яким можна судити про законність застосування державою сили в межах самооборони²³. Статут ООН хоч і змінив правила щодо застосування сили, проте не скасував невід'ємне право на самооборону, яке ґрунтується на звичаєвому праві²⁴. Так, норми звичаєвого права, що визначають застосування сили для самооборони, потребують критичного аналізу для визначення їхньої справжньої природи в межах міжнародного права²⁵.

Оккеллі піддає доктрину «Кароліни» сумніву: не було досягнуто конкретної домовленості, яка б гарантувала законність застосування сили в межах самооборони відповідно до міжнародного права, а справжня доктрина «Кароліни» має дуже сувору вимогу невідворотності (*imminence*), яка не може бути виконана в сучасному типі збройного конфлікту. Це ставить під сумнів її допустимість. Аналіз обставин того часу свідчить, що дипломатичні листи

²² Ibid.², p. 197-198.

²³ Ocelli M. B. "Sinking" the Caroline: Why the Caroline Doctrine's Restrictions on Self-Defense Should Not Be Regarded as Customary International Law. *San Diego International Law Journal*. 2003. Vol. 4, no. 1. P. 467–490. URL: <https://digital.sandiego.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1254&context=ilj> (date of access: 19.03.2025), p. 468.

²⁴ Ibid.³³.

²⁵ Ibid.²³.

були радше компромісним заходом для уникнення війни, аніж формальним правовим договором²⁶.

Водночас професор Дінштейн розглядає вимогу невідворотності так: «На перший погляд, цей прикметник [невідворотній] може перекривати глибоку прірву між перехоплювальною та превентивною самообороною. Однак, для різних людей невідворотність може означати різні речі: або занадто мало, або занадто багато. Отже, його корисність сумнівна. Не існує авторитетного визначення невідворотності в контексті збройного нападу. Проте варто зазначити, що у своєму рішенні 1997 року у справі Габчиково-Надьмарош Міжнародний Суд ООН розглянув питання невідворотності в контексті суперечки про будівництво системи шлюзів на річці Дунай²⁷. Деякі дослідники припускають, що рішення Суду може бути застосоване до випереджувальної самооборони²⁸. Суд сказав наступне: «"Неминучість" є синонімом "безпосередності" або "близькості" й виходить далеко за межі концепції "можливості"»²⁹. Посилання на безпосередність як синонім невідворотності дещо вводить в оману³⁰... Але Суд пом'якшив свій висновок наступними словами: "Це не виключає, на думку Суду, що "небезпека", яка з'являється в довгостроковій перспективі, може бути визнана "неминучою", як тільки у відповідний момент часу буде встановлено, що реалізація цієї небезпеки, якою б віддаленою вона не була, не є від цього менш певною й неминучою"³¹. Тут маятник хитнувся в інший бік. Безумовно, віддалена небезпека не може вважатися "неминучою". Проте, якщо діяння є "визначеним і неминучим", немає жодних сумнівів, що воно підпадає під визначення»³².

²⁶ Ibid.²³.

²⁷ Hungary. Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros project (Hungary/Slovakia): Judgment of 25 September 1997 = Affaire relative au projet Gabčíkovo-Nagymaros (Hongrie/Slovaquie) : arrêt du 25 septembre 1997. [The Hague] : International Court of Justice, 1997. 241 p., p. 42.

²⁸ Antonopoulos C. Force by armed groups as armed attack and the broadening of self-defence. *Netherlands International Law Review*. 2008. Vol. 55, no. 02. URL: <https://doi.org/10.1017/s0165070x08001599> (date of access: 20.03.2025). p. 159-177.

²⁹ Ibid.²⁷, p. 42.

³⁰ Yoo J. C. Using Force. *University of Chicago Law Review*. 2004. Vol. 71. URL: <https://ssrn.com/abstract=530022> (date of access: 20.03.2025), p. 15.

³¹ Ibid.²⁷, p. 42.

³² Ibid.², p. 205.

Сучасні дослідники відзначають, що, хоча принципи необхідності та пропорційності закріпилися як складові звичаєвого права, суворе тлумачення вимоги «без часу на роздуми», закладене в «Кароліні», не відповідає реаліям сучасних збройних конфліктів, особливо в умовах асиметричних загроз і терористичних атак.

Крім того, історичне листування, на яке посилаються правознавці, можна розглядати як дипломатичну гру, а не як основу для створення стійкого правового принципу у сфері самооборони. Міжнародний Суд ООН також підкреслює, що просте визнання прав держав не є достатнім для формування звичаєвого права.

Так, незважаючи на значну увагу, приділену історичному інциденту як прикладу встановлення традиційних критеріїв самооборони, фактична доктрина «Кароліни» залишається суперечливою: її елементи можуть використовуватися для обґрунтування застосування сили, але вимога неминучості втрачає практичну релевантність у сучасному міжнародному праві.

1.2. Статут ООН: основні принципи індивідуальної та колективної самооборони. Після завершення Другої світової війни право держав на самооборону зазнало кардинальних змін завдяки державам-підписантам Статуту ООН. Цей документ, заснований на принципах суверенної рівності, мирного врегулювання спорів і взаємодопомоги, встановив нові норми, що зобов'язують утримуватися від погрози чи застосування сили в міжнародних відносинах³³.

Заснована на семи принципах, Організація застосовує в досягненні визначених нею цілей засади суверенної рівності всіх членів, добрі наміри, мирне врегулювання спорів, допомогу ООН усіма її членами, повагу всіх принципів не-членами ООН та заборону використання сили в міждержавних відносинах³⁴. Основним принципом серед цього є обов'язок усіх членів ООН утримуватися в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином застосувати силу, що закріплено в статті 2(4) Статуту³⁵.

Згадана норма Статуту була нововведенням на момент її розробки, а отже на той час вона була обов'язковою лише для Договірних Сторін Статуту, а не для інших держав. Однак на сьогоднішній день членство в ООН не просто розширилося – воно охоплює майже все міжнародне співтовариство, тому, на думку професора Йорама Дінштейна, вона, безсумнівно, може розглядатися як така, що створила нове міжнародне звичаєве право: «Будучи клонованою у звичаєве міжнародне право, заборона застосування сили між державами (спочатку закріплена у статті 2(4)) сьогодні є обов'язком усіх держав (незалежно від того, чи є вони членами ООН, чи ні), як це було підтверджено Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа»³⁶. Так, у рішенні від 27 червня

³³ Статут Організації Об'єднаних Націй : Статут від 26.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

³⁴ The United Nations: Law and practice / ed. by C. Franz, S.-B. Lilly. The Hague : Kluwer Law International, 2001. 372 p., p. 11-24.

³⁵ Ibid.³³.

³⁶ Ibid. ², p. 95-96.

1986 року Суд вважає, що: «...обидві Сторони дотримуються думки, що принципи застосування сили, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй, по суті, відповідають принципам, які містяться в міжнародному звичаєвому праві. Так, обидві Сторони вважають, що основоположний принцип у цій сфері виражений у термінах, використаних у пункті 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй. Так, вони приймають на себе договірно-правове зобов'язання утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй.

Суд, однак, повинен переконатися, що в міжнародному звичаєвому праві існує *opinio juris* щодо обов'язкового характеру такого утримання. Цей *opinio juris* можна, хоч і з належною обережністю, вивести, серед іншого, з позиції Сторін та ставлення держав до певних резолюцій Генеральної Асамблеї, зокрема, до резолюції 2625 (XXV) під назвою «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй». Наслідки згоди з текстом таких резолюцій не можна розуміти лише як «повторення або роз'яснення» договірних зобов'язань, узятих на себе в Статуті. Навпаки, це може розглядатися як визнання чинності правила або сукупності правил, проголошених у самій резолюції. Принцип незастосування сили, наприклад, можна розглядати як принцип міжнародного звичаєвого права, а не як такий, що обумовлений положеннями, які стосуються колективної безпеки або сил чи збройних контингентів, які мають бути надані згідно зі статтею 43 Статуту. Тому видається очевидним, що згадана позиція виражає *opinio juris* щодо такого правила (або набору правил), яке відтепер слід розглядати окремо від положень, особливо інституційного характеру, яким воно підпорядковується в договірно-правовій площині Статуту»³⁷. Так, у справі Нікарагуа Суд надав

³⁷ Judgement of International Court of Justice of 27.06.1986 in *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (date of access: 28.03.2025), p. 100.

особливого значення *opinio juris* держав, проте не прагнув дослідити «способи, якими уряди фактично діють» у питаннях застосування сили³⁸. Це упущення не є випадковим, оскільки незаперечним фактом залишається те, що звернення до сили продовжує пронизувати міжнародні відносини³⁹.

Професор Йорам Дінштейн виокремлює з відносно стислого тексту статті 2(4) низку важливих аспектів: «Перш за все, стаття 2(4) обмежується застосуванням (або загрозою застосування) сили членами ООН "у їхніх міжнародних відносинах". Іншими словами, "застосування сили виключно всередині держави не охоплюється"⁴⁰. Якщо збройний конфлікт має суто неміжнародний характер, то він просто не підпадає під дію статті 2(4)⁴¹.

Другий, аж ніяк не другорядний момент полягає в тому, що стаття 2(4) уникає терміну "війна". Хоча вона головним чином була "спрямована на заборону війни в її класичному розумінні", свідомо використовується більш широкий термін, а саме – "сила"⁴². Забороняючи застосування (або погрозу застосування) сили в міжнародних відносинах, стаття 2(4) виходить за межі поняття війни та охоплює також інші форми міждержавного застосування сили, які можуть розглядатися як такі, що "не досягають рівня війни".

Третій, у статті 2(4) термін "сила" не супроводжується прикметником "збройна", тоді як повний вираз "збройна сила" зустрічається в інших частинах Статуту: в Преамбулі, у статті 41⁴³ та у статті 46⁴⁴. У результаті протягом років точилися численні "гострі" дискусії (наприклад, у контексті кодифікації права міжнародних договорів) щодо обсягу поняття "сили", до якого відсилає стаття 2(4), й, зокрема, чи поширюється воно на економічний тиск.

³⁸ Kirgis F. L. Custom on a Sliding Scale. *American Journal of International Law*. 1987. Vol. 81, no. 1. P. 146–151. URL: <https://doi.org/10.2307/2202144> (date of access: 28.03.2025), p. 146-147.

³⁹ Ibid.², p. 96.

⁴⁰ The Charter of the United Nations: A commentary / ed. by S. Bruno, M. H. 1912-, U. Nations. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2002, p. 112-121.

⁴¹ Ibid.², p. 87.

⁴² Schachter O. International Law in Theory and Practice. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye* : Part of a book. 178th ed. Hague, 1982. P. 9–138, p. 138.

⁴³ Ibid.³³.

⁴⁴ Ibid.³³.

Однак, якщо розглядати в контексті, термін «сила» в статті 2(4) має позначати насильство. При цьому не має значення, які конкретні засоби – кінетичні чи електронні – використовуються для його здійснення, але кінцевий результат має полягати в тому, що насильство відбувається або ним погрожують. Отже, психологічний чи економічний тиск (наприклад, у формі економічного бойкоту) сам по собі не підпадає під дію цієї статті, якщо тільки він не супроводжується застосуванням або принаймні погрозою застосування сили»⁴⁵.

Загальна заборона застосування сили в проаналізованій статті є фундаментальним принципом сучасного міжнародного права. Втім укладачі Статуту 1945 року передбачили лише два винятки з правила незастосування сили чи погрози нею.

Перший виняток укладений у статті 41 Статуту: «Рада Безпеки має повноваження вирішувати, які заходи, не пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватися для виконання її рішень, і вона може зажадати від Членів Організації застосування цих заходів...»⁴⁶ та його статті 42: «Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або уже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки...»⁴⁷, тобто використання сили або її санкціонування Радою Безпеки ООН (далі – Рада Безпеки) для підтримання міжнародного миру. Проте історично Рада Безпеки виявляла здебільшого небажання застосовувати цей механізм. Численні збройні конфлікти, що виникали в період «холодної війни» в різних регіонах світу всупереч існуючій у Статуті забороні державам використовувати силу при розв'язанні спорів, вимагали від ООН застосування заходів для припинення конфліктів, що загрожували миру та безпеці народів. Тому міжнародне співтовариство обрало шлях створення й функціонування в

⁴⁵ Ibid.², p. 87-88.

⁴⁶ Ibid.³³.

⁴⁷ Ibid.³³.

межах відповідальності та під керівництвом ООН миротворчих Збройних Сил (контингентів збройних сил держав-членів ООН). Вони мали діяти в зонах збройних конфліктів на підставі різноманітних функціональних мандатів, які надавалися їм РБ ООН із метою роз'єднання збройних сил ворогуючих сторін і створення таким чином сприятливих умов для ведення дипломатичних переговорів для припинення цих конфліктів⁴⁸.

Крім того, існує загальна тенденція до обмеженого використання сили в системі колективної безпеки, а багато держав, особливо США, неохоче ведуть війни під егідою ООН. Криза в Іраку продемонструвала труднощі в отриманні міжнародної підтримки, тому країни часто віддають перевагу одностороннім діям або коаліціям за власним вибором.

Через ці фактори держави здебільшого спираються на другий виняток, передбачений статтею 51 Статуту ООН – право на самооборону в разі збройного нападу, при цьому обмежуючи превентивні заходи. У цій статті зазначено: «Цей Статут жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки. Дії, вжиті Членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, мають бути негайно повідомлені Раді Безпеки й жодним чином не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, відповідно до цього Статуту, відносно вжиття в будь-який час таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки міжнародного миру й безпеки»⁴⁹. Незважаючи на доволі чітке викладення норми, з моменту її утвердження виникло безліч дебатів про те, як саме 51 стаття й Статут загалом обмежує право держав на самооборону – колективну й індивідуальну, а також про можливість здійснення самооборони превентивної. Для розуміння предметів цих дебатів варто здійснити аналіз цих понять.

⁴⁸ Денисов В. Збройні Сили Організації Об'єднаних Націй (ЗС ООН) / ред. В. Смолій. Київ : Наук. думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zbroyni_syly_OON (дата звернення: 27.03.2025).

⁴⁹ Ibid.³³.

«Фраза «індивідуальна або колективна самооборона», що використовується в статті 51 Статуту, викликає певні труднощі в тлумаченні», – пояснює професор Йорам Дінштейн. Детальний аналіз тексту у світлі практики держав свідчить, що це питання не можна зводити до простої дихотомії. Професор вважає доцільним розрізняти щонайменше чотири категорії самооборони: (i) індивідуальна самооборона, здійснювана індивідуально; (ii) індивідуальна самооборона, здійснювана колективно; (iii) колективна самооборона, здійснювана індивідуально; (iv) колективна самооборона, здійснювана колективно⁵⁰.

Перша категорія являє собою найбільш просту реалізацію права на самооборону⁵¹. Тобто, країна-агресор здійснює збройний напад на країну-жертву, а у відповідь остання вдається до самооборони. Це насильницьке зіткнення один на один, і право на індивідуальну самооборону здійснюється в індивідуальному порядку.

Друга категорія стосується ситуації, коли один і той самий агресор здійснює збройний напад одночасно або послідовно на декілька держав. Обидві країни-жертви мають право вдатися до заходів індивідуальної самооборони проти агресора. Ці заходи, як і раніше, можуть бути вжиті індивідуально або колективно, однак кожна країна в цьому випадку відхиляє будь-яку пропозицію тісної співпраці з іншою, адже протистоячи збройним нападам одного й того ж агресора, вони не зобов'язані виступати єдиним фронтом⁵².

У контексті цієї категорії професор Дінштейн зазначає, що у випадку повномасштабного нападу, держави, які зазнали агресії, часто вирішують об'єднати зусилля. Вони можуть координувати свої військові дії, ділитися ресурсами та діяти спільно, щоб ефективніше протистояти ворогу. Така координація не перетворює їхні дії на колективну самооборону в класичному сенсі, адже кожна країна захищається саме від нападу на себе, а не просто

⁵⁰ Ibid.², p. 278.

⁵¹ Ibid.⁵⁰.

⁵² Ibid.², p. 278-279.

допомагає іншій державі. Тобто, це не що інше, як кілька актів індивідуальної самооборони, які виконуються спільно.

Прикладом такої ситуації професор наводить початок для Союзу Радянських Соціалістичних Республік Другої світової війни. Так, після нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз у 1941 році Велика Британія та СРСР уклали договір про спільні дії у війні проти Німеччини. Хоча ці країни до того не були союзниками, вони об'єднали сили для боротьби з агресором.

Цей випадок показує, що альянси, створені під час війни, часто є тимчасовими – після закінчення бойових дій вони можуть розпадатися й що військовий союз може включати лише частину країн, які воюють проти спільного ворога, й бути спрямованим лише проти конкретного противника, а не всіх ворогів одразу⁵³.

Водночас постає питання, чи можна назвати зазначений вище договір таким, що передбачав лише спільні дії, що робить дії за ним сукупністю актів індивідуальної самооборони, вчиненої колективно. Так, із тексту угоди вбачаємо, що: «Уряд Союзу РСР і Уряд Його Величності в Об'єднаному Королівстві уклали цю угоду й декларують наступне:

1. Обидва Уряди взаємно зобов'язуються надавати один одному допомогу та підтримку всякого роду в цій війні проти гітлерівської Німеччини.

2. Вони надалі зобов'язуються, що впродовж цієї війни вони не будуть ні вести переговорів, ні укладати перемир'я або мирного договору, крім як з обопільної згоди»⁵⁴.

Коли другу частину Договору можна вбачати як реальну координацію дій сторін, то перша частина передбачає обов'язок сторін надавати один одному допомогу та підтримку всякого роду, що виходить за межі простої координації. Так, арктичні конвої з Великої Британії до Радянського Союзу розпочалися

⁵³ Ibid.⁵²

⁵⁴ Agreement Between the United Kingdom and the Union of Soviet Socialist Republics : July 12, 1941 : Agreement of 12.06.1941. *Department of State Bulletin*. 1941. 27 September. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/brsov41.asp> (date of access: 29.03.2025).

наступного місяця після підписання⁵⁵, так само як і спільне англо-радянське вторгнення до Ірану, яке відкрило шлях постачання до СРСР. В Ірані Реза-шаха усунули від влади, й новий шах, наслідний принц Мохаммад Реза Пехлеві, підписав у січні 1942 року Тристоронній договір про союз із Великою Британією й Радянським Союзом, щоб допомогти союзникам у невійськовому плані.

Із цього вбачається, що наведений професором Дінштейном приклад не зовсім відповідає визначенню сукупності актів індивідуальної оборони, здійснюваної колективно. Водночас, на нашу думку, така сукупність актів мала місце в проміжок між початком Другої світової війни до моменту надання взаємної військової допомоги й координації дій сторонами в межах укладеного договору.

Третя категорія, колективна самооборона, здійснювана індивідуально, полягає в наданні допомозі країні, що зазнала нападу, країною, що не є прямою стороною конфлікту. Немає сумнівів, що, в принципі, стаття 51 дозволяє будь-якому члену ООН допомагати іншому, якщо той став жертвою збройного нападу⁵⁶.

Четверта категорія – це колективна самооборона, що здійснюється колективно. Вона стає доречною, коли дві або більше держав діють злагоджено, підтримуючи країну-жертву⁵⁷. До практичних прикладів такої самооборони можемо віднести й повномасштабне російське вторгнення в Україну. Залученість багатьох членів світової спільноти до матеріальної, зокрема військової й гуманітарної, а також політичної й економічної допомоги Україні є безперечною, а критерій злагодженості дій підтверджується як проваджуваними спільними комюніке інших держав на підтримку України, так і періодичним проведенням зібрань держав-партнерів, що мають на меті

⁵⁵ Jon Zimmerman D. The Destruction of Convoy PQ-17. *Defense Media Network*. URL: <https://www.defensemmedianetwork.com/stories/the-destruction-of-convoy-pq-17/> (date of access: 29.03.2025).

⁵⁶ Ibid.², p. 280.

⁵⁷ Ibid.⁵⁶.

координацію надаваної допомоги (зустрічі у форматі «Рамштайн», «Коаліція охочих» тощо).

Наведені чотири категорії самооборони та їхні принципи передбачають наявність країни-агресора й країни-жертви. Водночас у сучасних міжнародних збройних конфліктах країна-агресор часто посиляється на необхідність превентивної самооборони.

1.3. Контroversійні аспекти: превентивна, випереджувальна самооборона, боротьба з терористичними загрозами. Як було зазначено в підрозділі 1.1 цієї роботи, посилення на превентивність самооборони часто виправдовуються невідворотністю збройного нападу.

Різниця в термінології між англомовними виразами «preemptive», «anticipatory» та «preventive», що використовувалися задовго до подій 11 вересня, не завжди прозора. Точні обриси кожного терміну можуть відрізнитись, але спільним знаменником є те, що всі вони є гіпотетичними⁵⁸. Однак, за американською доктриною міжнародного права, у звичаєвому праві визнається лише самооборона випереджувальна (anticipative), коли збройний напад є невідворотним, а не самооборона превентивна (preemptive). Справжнього консенсусу щодо застосування цих концепцій не існує, вони не набули загального визнання і статусу *jus cogens*. Ще одним аргументом, який ще більше спростовує цю заяву, є те, що включення до Статуту статті 51 зводить нанівець право сторін на випереджувальну самооборону, згідно з домовленістю, досягнутою на Віденській конференції з права міжнародних договорів⁵⁹. Хоча договори можуть впливати на звичаєве право, включення положення до договору, якщо воно не суперечить чинному звичаєвому праву, зобов'язує його підписантів поважати це положення⁶⁰. Так, наявність статті 51 обмежує сторони, до яких належать і Сполучені Штати, в застосуванні силових заходів лише з метою самооборони у відповідь на фактичний «збройний напад»⁶¹. Підтвердження цього обмеження міститься в параграфі 148 рішення Міжнародного Суду у справі «Збройні дії на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди) від 19 вересня 2005 року, де Суд зазначає: «Стаття 51 Статуту може виправдати застосування сили з метою самооборони лише в чітко визначених нею межах. Вона не дозволяє державі застосовувати

⁵⁸ Ibid.², p. 195.

⁵⁹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція ООН від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 29.03.2025).

⁶⁰ Dixon M., McCorquodale R. Cases & Materials on International Law : Cases & Materials. 3rd ed. London : Oxford University Press, 1991.

⁶¹ Nicole A. Duniver Article 51 and the Law of Self-Defense: The Impact of 11 September : Master's thesis. Vienna, 2003. 41 p., p. 7-9.

силу для захисту передбачуваних інтересів безпеки за межами цих параметрів. У розпорядженні зацікавленої держави є й інші засоби, зокрема, звернення до Ради Безпеки»⁶².

Американський військовий юрист і фахівець із міжнародного права, бригадний генерал Національної гвардії Аризони Річард Г. Максон розглядає погляди на право випереджувальної оборони з позицій рестриктивізму й експансивізму. Так, найбільш інтенсивні дебати щодо права на самооборону за Статутом зосередилися на праві держави на самооборону в очікуванні збройного нападу. Стаття 51 з її формулюванням «у разі збройного нападу» розглядається деякими коментаторами як така, що обмежує здатність нації законно посилатися на це право. Інші вважають, що такого обмеження не передбачалося, й що право діяти в очікуванні нападу залишається недоторканим⁶³. Основні аргументи кожної позиції бригадний генерал Максон виклав так:

«Рестриктивістський погляд. Критики звичаєвого права на випереджувальну самооборону називають себе прихильниками "обмежувальної школи"⁶⁴. Ці критики вважають, що держави-члени мають лише ті права, які чітко визначені Статутом. Одне з таких прав дозволяє здійснювати дії із самооборони лише у випадку збройного нападу. На підтримку цієї позиції висуваються два політичні міркування. По-перше, визначити, чи є збройний напад неминучим, надзвичайно складно⁶⁵. Помилка в розрахунках може призвести до того, що потужна у військовому відношенні держава розпочне масштабну війну, помилково вважаючи, що на неї ось-ось

⁶² Judgement of International Court of Justice of 19.12.2005 in Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf> (date of access: 31.03.2025).

⁶³ Maxon R. G. Nature's Eldest Law: A Survey of a Nation's Right To Act in Self-Defense. *The US Army War College Quarterly: Parameters*. 1995. Vol. 25, no. 1. URL: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1747> (date of access: 30.03.2025), p. 4.

⁶⁴ J. Erickson R. Legitimate use of military force against state-sponsored international terrorism. Maxwell Air Force Base, Alabama : Air University Press, 1989. 208 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA421977.pdf> (date of access: 30.03.2025), p. 136.

⁶⁵ Ibid.⁶⁴, p. 138.

нападуть⁶⁶. По-друге, випереджувальна самооборона ґрунтується на міжнародному звичаєвому праві, яке не містить чітких вказівок щодо її застосування⁶⁷. З точки зору рестриктивістів, умови, за яких на це право можна покладатися, є надто розпливчастими й не дуже корисними для тих, хто приймає рішення. Ця філософія представляє точку зору меншості.

Експансіоністська школа. Домінуючий погляд, якого дотримуються Сполучені Штати⁶⁸... Ті, хто дотримується цього погляду, відстоюють думку, що стаття 51 дозволяє випереджувальну самооборону у відповідь на неминучий збройний напад. Експансіоністи стверджують, що обмежувальний підхід є помітним відходом від звичаєвого міжнародного права, й що такий відхід не слід легковажно сприймати як презумпцію. Вони вважають, що оскільки стаття 51 не обмежує однозначно право на самооборону, її не слід тлумачити як таку, що скасовує звичаєве право на застосування військової сили проти загрози нападу⁶⁹. Один із прихильників розширеного тлумачення статті 51 заявляє: "Було б пародією на цілі Статуту примусити державу, що захищається, дозволити нападнику завдати першого й, можливо, смертельного удару... Інакше читати статтю 51 означає захищати право агресора на перший удар"⁷⁰. Це спостереження є особливо переконливим в епоху ядерної зброї та сучасних систем її доставки. Руйнівний потенціал сучасної зброї і скорочення часу реакції становлять величезну загрозу для країни, що не є агресором. Як сказав один коментатор: "Ніхто не може серйозно стверджувати, що будь-яка нація у світі повинна вчинити самогубство, не зумівши запобігти неминучому збройному нападу з боку своїх ворогів"⁷¹»⁷².

⁶⁶ Friedmann W. *The Changing Structure of International Law*. New York : Columbia University Press, 1964. 410 p., p. 259.

⁶⁷ Ibid.⁶⁴, p. 138.

⁶⁸ Прикладами того, як Сполучені Штати дотримуються експансіоністських поглядів, є, на думку, бригадного генерала Максона, блокада Куби в 1962 році й наліт на Лівію в 1986 році.

⁶⁹ S. Elliott K. *The New World Order and the Right of Self-Defense in the United Nations Charter*. *Hastings International and Comparative Law Review*. 1991. Vol. 15, p. 67.

⁷⁰ Humphrey Meredith Waldo C. *The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law*. *Hague Recueil*. 1952. Vol. 81, no. 45., p. 498.

⁷¹ Shoham U. *The Israeli Aerial Raid Upon the Iraqi Nuclear Reactor and the Right of Self-Defense*. *Military Law Review*. 1985. Vol. 109., p. 198.

⁷² Ibid.⁶³, p. 4-5.

Висловлювалися твердження, що Статут узагальнив сучасний на момент його укладення стан звичаєвого права. Дехто вважає, що включення слова «невід'ємний (inherent)» доводить цей намір. Опис дебатів під час розробки Статуту, зроблений бригадним генералом Максоном, дозволяє припустити, що це твердження може бути правдивим: «Намір укладачів. Дебати, що відбувалися під час розробки Статуту ООН, свідчать про те, що не було наміру виключати превентивну самооборону з-під дії статті 51⁷³. У звіті, опублікованому до прийняття Статуту, комітет, що займався його розробкою, зазначив: "Застосування зброї в межах законної самооборони залишається дозволеним і не обмежується"⁷⁴. Це формулювання, яке натякає на те, що комітет мав на меті прийняти норми звичаєвого міжнародного права, узгоджується з позицією, що випереджувальна самооборона відповідає задуму Статуту. Немає чітких вказівок на те, що укладачі Статуту мали на увазі інший підхід. Навпаки, практика більшості держав-членів після прийняття Статуту свідчить про визнання актів випереджувальної самооборони як законних^{75»}⁷⁶.

Але власні аргументи США під час розгляду справи Нікарагуа, схоже, свідчать про те, що вони вважали, що договірне право, а отже, і його обмеження, витісняють звичаєве міжнародне право⁷⁷. На момент розробки Статуту звичаєве право не включало превентивну самооборону, а його парадигма щодо застосування сили не поширювала це право на держави⁷⁸.

Водночас «Доктрина Буша» мала на меті вийти за рамки, закріплюючи право на протидію загрозам до того, як вони перетворюються на конкретні дії, особливо з боку терористів й, зокрема, коли йдеться про потенційне застосування зброї масового знищення. Професор Йорам Дінштейн звертає увагу на те, що практичні наслідки переглянутої політики є сумнівними й усупереч думці багатьох коментаторів, вона не була застосована в Іраку у

⁷³ O'Connell D. P. *International Law. Oceana Publications*. 1965., p. 341.

⁷⁴ Report of Rapporteur of Committee I to Commission I. San-Francisco, 1945.

⁷⁵ Bowett D. W. *Self-defense in international law*. New York : Praeger, 1958. 294 p., p. 20.

⁷⁶ Ibid.⁶³, p. 5.

⁷⁷ Ibid.³⁷, p. 93.

⁷⁸ Ibid.⁶¹, p. 31-32.

2003 році. Так, хоч адміністрація Джорджа Буша-молодшого й активно просувала концепцію превентивної самооборони, військова операція проти Іраку була виправдана зовсім іншим правовим обґрунтуванням.

Ключовим аргументом Коаліції на чолі зі США, на думку професора, було те, що Ірак порушив умови припинення вогню 1991 року, зокрема свої зобов'язання щодо роззброєння. Це означало, що застосування сили розглядалося не як превентивний удар для запобігання потенційній загрозі, а як продовження вже існуючого збройного конфлікту, що тривав із моменту вторгнення Іраку в Кувейт. Юридичний радник Державного департаменту США прямо визнав, що Операція «Іракська свобода» не була актом превентивного застосування сили, а скоріше фінальним етапом конфлікту, що тривав понад десятиліття⁷⁹.

Водночас легальність військової кампанії в Іраку обґрунтовувалася не положеннями Доктрини Буша, а традиційним правом колективної самооборони. США та Велика Британія стверджували, що «істотне порушення» Іраком своїх зобов'язань автоматично відновлювало право Коаліції застосовувати силу. Вони посилалися на те, що багаторічне невиконання Іраком резолюцій ООН, зокрема Резолюції 1441 (2002), свідчило про його постійну відмову співпрацювати з міжнародною спільнотою. Утім, хоча ця резолюція визнавала останню можливість Іраку роззброїтися, вона не містила автоматичного дозволу на використання військової сили. Це ставило під сумнів легітимність вторгнення з погляду міжнародного права, оскільки Коаліція не отримала нового мандата Ради Безпеки ООН. Доктрина Буша передбачала можливість превентивного удару в ситуації, коли існує неминуча загроза, яку неможливо усунути іншими засобами. Однак у випадку з Іраком цей аргумент не спрацьовував. Війна 2003 року не була виправдана необхідністю зупинити невідворотний напад із боку Іраку, а радше ґрунтувалася на його попередніх порушеннях режиму припинення вогню.

⁷⁹ Taft W. H., Buchwald T. F. Preemption, Iraq, and International Law. *American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97, no. 3. P. 557–563. URL: <https://doi.org/10.2307/3109840> (date of access: 30.03.2025)

Згодом виявилося, що зброї масового ураження, яка нібито була основним об'єктом занепокоєння США, в Іраку не існувало. Це ще більше підірвало аргументацію про превентивний характер операції⁸⁰.

Так, хоча риторика адміністрації Буша містила посилення на превентивну самооборону, в реальності вторгнення в Ірак ґрунтувалося на іншому юридичному підході. Це робить практичні наслідки зміни політики США щодо застосування сили суперечливими, адже війна 2003 року так і не стала прецедентом для міжнародного визнання легітимності превентивної самооборони, адже порушення міжнародного права не може створювати нову правову норму або легітимізувати протиправні дії (принцип «*ex injuria jus non oritur*» – із неправомірного не виникає право).

⁸⁰ Ibid.², p. 322-325.

1.4. Самооборона проти гібридних загроз й агресії. «Нинішнє середовище безпеки надзвичайно складне. Часи, коли мир, криза й конфлікт були трьома чіткими фазами, коли під час конфліктів застосовувалися в основному військові засоби й коли супротивники були добре відомі, пішли в минуле. Кібератаки завдають по країнах ударів нижче порогового рівня військового нападу. Кампанії в соціальних мережах створюють альтернативні реальності, спрямовані на дестабілізацію політичних громад, при цьому жоден воїн не перетинає жодного кордону. І «гібридна» комбінація військових і невійськових інструментів створює двозначні ситуації...», – так Організація Північноатлантичного Договору (НАТО) описує причини розширення свого інструментарію з протидії гібридним загрозам, які набагато ускладнюють її ознайомлення з обстановкою й, відповідно, швидке прийняття рішень на основі консенсусу⁸¹.

Гібридні загрози можна охарактеризувати як скоординовані та синхронізовані дії, які навмисно спрямовані на системні вразливості демократичних держав та інститутів за допомогою широкого спектру засобів. Ці дії експлуатують пороги виявлення та атрибуції, а також межу між війною та миром. Метою є вплив на різні форми прийняття рішень на місцевому (регіональному), державному або інституційному рівні для сприяння та / або досягнення стратегічних цілей агента, одночасно підриваючи та / або завдаючи шкоди об'єкту⁸².

Хоча сьогодні не існує жодного міжнародного регулювання щодо гібридних загроз, це не означає, що вони відбуваються в правовому вакуумі. Існує певна дискусія щодо того, чи можна застосовувати існуючі правові норми, такі як заборона застосування сили і самооборона в міжнародному праві, в контексті гібридних загроз.

⁸¹ Rühle M., Roberts C. Розширення інструментарію НАТО з протидії гібридним загрозам. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/03/19/rozshirenniya-nstrumentaryu-nato-z-protid-gbridnim-zagrozm/index.html> (дата звернення: 30.03.2025).

⁸² Addressing Hybrid Threats / G. F. Treverton et al. Bromma : Arkitektkopia AB, 2018. 92 p. URL: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Treverton-AddressingHybridThreats.pdf> (date of access: 30.03.2025), p. 10.

У штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку 3 березня 2023 року відбулася флагманська Конференція з кіберстабільності (CS23) Інституту ООН із досліджень проблем роззброєння (UNIDIR), присвячена темі «Використання інформаційно-комунікаційних технологій державами: права й обов'язки відповідно до Статуту ООН»⁸³.

Контекстуальний дискурс зазначеній конференції надав провідний дослідник із питань кіберстабільності Інституту досліджень проблем роззброєння ООН доктор Андраз Кастеліч, почавши з питання про збройний напад, який є своєрідною передумовою самооборони відповідно до статті 51 Статуту. Розрізняючи розуміння збройного нападу, доктор Кастеліч звертає увагу на:

1) важливість розуміння, що одні держави сприймають певний акт застосування сили як такий, що складає / не складає зміст збройного нападу, а інші держави вирівнюють будь-яке застосування сили проти них як збройний напад, що підпадає під дію статті 2(4) Статуту;

2) питання, чи може акт гібридної агресії складати збройний напад у розумінні статті 2(4) Статуту й чи може він бути підставою для застосування державою його статті 51;

3) поріг або розмежування масштабу наслідків проти засобів і методів у контексті Консультативного висновку МС ООН щодо ядерної зброї⁸⁴.

Повертаючись до традиційних критеріїв виникнення права держави на самооборону, зокрема до необхідності та пропорційності, доктор Кастеліч наголошує на тому, що останній не може виражатися кількісною характеристикою⁸⁵, а також наголошує на процедурних вимогах і часовому обмеженні («...доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки»⁸⁶, – стаття 51 Статуту) й водночас

⁸³ United Nations Institute for Disarmament Research. Armed Attack and Self-Defence in Cyberspace UNIDIR Cyber Stability Conference 2023, Panel 2, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nn817PIFTS8> (date of access: 30.03.2025).

⁸⁴ Ibid.⁸³, 00:03:37-00:07:08.

⁸⁵ Ibid.⁸³, 00:09:26-00:11:40.

⁸⁶ Ibid.⁸³, p. 33.

порушує питання сумісності конвенційної заборони превентивної оборони й нових технологій озброєння, методи й способи їх доставки, а також швидкість розгортання та застосування, що невпинно збільшується. До такого озброєння Андраз Кастеліч відносить і певні види гібридних загроз, такі як кібератаки. У зв'язку з такими доводами, деякі держави резервують за собою право на превентивну й упереджувальну самооборону («...they reserve a right to anticipatory, preemptive or preventive self-defense»⁸⁷). Деякі держави також визнають, що питання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) повністю входить у сферу дії Статуту ООН і що, на думку доктора, немає жодних причин убачати протилежне: Група урядових експертів із просування відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки 2021 року підкреслює прагнення міжнародного співтовариства до мирного використання ІКТ на загальне благо людства й, нагадуючи, що Статут застосовується в повному обсязі, Група знову відзначила «...невід'ємне право держав уживати заходів, що відповідають міжнародному праву й визнані в Статуті, а також необхідність подальшого вивчення цього питання»⁸⁸.

Цьому, на нашу думку, доцільно додати доповідь Групи урядових експертів із питань розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій у контексті міжнародної безпеки від 2015 року, в якій вона підкреслює «...важливість міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй і принципу суверенітету як основи для підвищення безпеки при використанні державами ІКТ. Визнаючи необхідність подальших досліджень, Група відзначила невід'ємне право держав уживати заходів, що відповідають міжнародному праву і як це визнано в Статуті. Група також відзначила встановлені міжнародно-правові принципи, в тому числі, де це можливо,

⁸⁷ Ibid.⁸³, 00:12:50-00:13:55.

⁸⁸ Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security. Report of the Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security. United Nations General Assembly, 2021. 26 p. URL: https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2021/08/A_76_135-2104030E-1.pdf (date of access: 01.04.2025), p. 18.

принципи гуманності, необхідності, пропорційності й розрізнення»⁸⁹, що є більш розширеним висновком до порушеного питання.

До питання, чи може атака, здійснена в кіберпросторі, складати збройний напад, звернемося до офіційного збірника добровільно поданих національних матеріалів із питання про те, як міжнародне право застосовується до використання інформаційно-комунікаційних технологій державами, наданих урядовцями, які беруть участь і входять до Групи урядовців-експертів із заохочення відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки, створеної відповідно до резолюції 73/266 Генеральної Асамблеї. У цьому збірнику вказується, що «Статут Організації Об'єднаних Націй вимагає від держав шукати мирні шляхи вирішення спорів. Це зобов'язання поширюється й на кіберпростір і вимагає від держав вирішувати кіберінциденти мирним шляхом, без ескалації, погрози силою або її застосування. Ця вимога не зачіпає невід'ємне право держави на індивідуальну або колективну самооборону у відповідь на збройний напад, яке однаково застосовується як у кіберпросторі, так й у фізичній сфері. Визначаючи, чи є кібератака або будь-яка інша кіберактивність застосуванням сили, держави повинні враховувати, чи можна порівняти масштаб і наслідки такої активності з традиційними кінетичними операціями, які піднімаються до рівня застосування сили згідно з міжнародним правом. Це передбачає розгляд запланованих або обґрунтовано очікуваних прямих і непрямих наслідків кібератаки, в тому числі, наприклад, чи можна обґрунтовано очікувати, що кібератака завдасть серйозної або значної ("масштаб") шкоди або знищення ("наслідки"), життю, поранить, призведе до загибелі людей або спричинить

⁸⁹ Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security. Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security. United Nations General Assembly, 2015. 17 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/799853/files/A_70_174-EN.pdf (date of access: 01.04.2025), p. 3.

шкоду об'єктам, критичній інфраструктурі та / або функціонуванню держави-жертви»⁹⁰.

У вказаний Збірник також було включено неофіційний документ Австралії, поданий у 2020 році до Робочої групи ООН із питань кіберпростору, що містить низку тематичних досліджень щодо застосування міжнародного права в кіберпросторі. У контексті порушеного питання Австралія зазначає, що після визначення кібератаки як збройного нападу, згідно зі статтею 51 Статуту ООН, держава, що зазнала нападу, матиме право застосовувати силу відповідно до свого невід'ємного права на самооборону проти держави-нападника. Застосування сили з метою самооборони може бути кібернетичним за своєю природою або здійснюватися за допомогою кінетичних засобів. Однак зазначається, що право на самооборону вимагає, щоб держава-жертва застосовувала силу лише тоді, коли це необхідно для відбиття фактичного або неминучого збройного нападу, й щоб така сила була пропорційною відповіддю за обсягом, масштабом і тривалістю. Про заходи, вжиті цією державою, необхідно буде негайно повідомити Раді Безпеки ООН. Водночас міжнародне право не забороняє державі здійснювати акти реторсії, тобто недружні дії, які не суперечать міжнародним зобов'язанням цієї держави, включаючи, наприклад, оголошення дипломатів держави-нападника *persona non grata*⁹¹.

Бразильська сторона подала до зазначеного збірника таку тезу: «Неможливо посилатися на самооборону у відповідь на дії недержавних суб'єктів, якщо тільки вони не діють від імені держави або під її ефективним контролем. Ця норма стає ще більш актуальною в умовах кібероперацій, коли технічні, правові та оперативні проблеми визначення відповідальності можуть унеможливити перевірку потенційних зловживань правом на самооборону, що, в свою чергу, створює ризик тривалих односторонніх воєнних дій із низьким

⁹⁰ United Nations General Assembly. Официальный сборник добровольно представляемых национальных материалов по вопросу о том, как международное право применяется к использованию информационно-коммуникационных технологий государствами, предоставленных участвующими правительственными экспертами, входящими в Группу правительственных экспертов по поощрению ответственного поведения государств в киберпространстве в контексте международной безопасности. United Nations General Assembly, 2021. 143 p. URL: <https://docs.un.org/r/A/76/136> (дата обращения: 01.04.2025), с. 13.

⁹¹ Ibid.⁹⁰, с. 12-13.

рівнем впливу, які підривають колективну систему, встановлену Статутом. Так само сучасне міжнародне право не допускає самооборони на тій підставі, що територіальна держава "не бажає й не може" репресувати недержавних суб'єктів, кібератаки яких мають екстериторіальні наслідки. Визначення "збройного нападу" обмежується застосуванням сили, що приписується державі, й, отже, дії недержавних суб'єктів із подібними наслідками можуть становити серйозні злочини, але не "збройний напад". Якщо така ситуація виникає, держава, що контролює територію, повинна добросовісно та в межах своїх можливостей ужити заходів для припинення дій і забезпечення відповідальності. Якщо вона цього не зробить, така бездіяльність може становити міжнародно-протиправне діяння, що тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави. Згідно зі звичаєвим міжнародним правом, у такому випадку держава-жертва має право на засоби правового захисту, які можуть бути застосовані лише мирними засобами... Для Бразилії право на самооборону існує тоді, коли відбувається фактичний або неминучий збройний напад. Згідно з міжнародним правом, не існує права на "превентивну самооборону" – поняття, яке не знаходить правових підстав ні в статті 51 Статуту, ні у звичаєвому міжнародному праві. Нарешті, як й у випадку з відповіддю на збройні дії із застосуванням звичайної зброї, самозахист від збройних нападів, спричинених цифровими засобами, має бути необхідним і пропорційним»⁹².

Естонська сторона визначає відповідь держави на ІКТ-загрози так: «Із метою забезпечення відповідальності держави, держави зберігають за собою всі права реагувати на зловмисні кібероперації відповідно до міжнародного права. Якщо кібероперація є недружньою або порушує міжнародно-правові зобов'язання, потерпілі держави мають право вжити таких заходів як реторсії, контрзаходи або, в разі збройного нападу, право на самооборону. Ці заходи можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Основною метою

⁹² Ibid.⁹⁰, с. 20-21.

заходів реагування у відповідь на зловмисну кібероперацію є забезпечення відповідальної поведінки держави в кіберпросторі та мирного використання ІКТ»⁹³. Крім того, Естонія визначає, що «...кібероперації, які спричиняють поранення або загибель людей, пошкодження або руйнування, можуть бути прирівняні до збройного нападу відповідно до Статуту ООН»⁹⁴.

Цікавою, з погляду на сучасну агресивну війну Російської Федерації, постійного члена РБ ООН, проти України, видається позиція Федеративної Республіки Німеччина 2021 року в цьому питанні: «Право на самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН спрацьовує в разі збройного нападу. Зловмисні кібероперації можуть становити збройний напад, якщо їх за масштабом і наслідками можна порівняти з традиційним кінетичним збройним нападом. Німеччина погоджується з думкою, висловленою в правилі 71 Талліннського посібника 2.0.»⁹⁵. Преамбула до згаданого правила визначає право держави, яка є об'єктом кібероперації, що переростає у збройний напад, може скористатися своїм невід'ємним правом на самооборону. Чи є кібероперація збройним нападом, за нею, залежить від її масштабу та наслідків. Частина 4 зазначеного правила визначає, що «Право на застосування сили для самооборони поширюється не лише на кінетичні збройні напади, але й на ті, що здійснюються виключно за допомогою кібероперацій. Міжнародна група експертів одноголосно дійшла висновку, що деякі кібероперації можуть бути достатньо серйозними, щоб їх можна було кваліфікувати як "збройний напад" у розумінні Статуту. Цей висновок узгоджується з наполяганням Міжнародного Суду ООН у своєму консультативному висновку щодо ядерної зброї про те, що вибір засобів нападу не має значення для питання, чи кваліфікується операція як збройний напад»⁹⁶. Більше того, ця позиція

⁹³ Ibid.⁹⁰, с. 29.

⁹⁴ Ibid.⁹⁰, с. 30.

⁹⁵ Ibid.⁹⁰, с. 43.

⁹⁶ Advisory opinion of International Court of Justice of 08.07.1996 in Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (date of access: 01.04.2025), para. 39.

узгоджується з практикою держав.⁹⁷ Наприклад, загальновизнано, що хімічні, біологічні та радіологічні атаки необхідного масштабу й наслідків, щоб вважатися збройними нападами, викликають право на самооборону. Це так, незважаючи на їхню некінетичну природу, оскільки наслідки можуть включати серйозні страждання або смерть. Ідентичні міркування можна застосувати й до кібероперацій»⁹⁸.

У правилі 71 також зазначається, що міжнародна група експертів розглядала питання, чи поняття «збройного нападу» обов'язково передбачає використання зброї. Вони дійшли висновку, що ключовим фактором є не засіб, а наслідки операції. Наприклад, якщо кібероперація спричиняє ефекти, аналогічні традиційному збройному нападу, вона може бути кваліфікована як такий. Водночас існує думка, що для цього кібероперація має містити використання кіберзброї. Експерти наголосили, що не кожне застосування сили є збройним нападом – для цього необхідно досягти певного порогу «масштабу та наслідків» (визначеного у справі «Нікарагуа»). Наприклад, акти кіберрозвідки чи крадіжки даних не вважаються збройними нападами, тоді як кібероперації, що спричиняють значну шкоду або жертви, можуть відповідати цьому порогу. Група також обговорила можливість кумулятивного підходу – якщо серія менших атак, пов'язаних між собою, досягає необхідного рівня, їх можна вважати збройним нападом. Спірним лишається питання щодо намірів – чи має кібероперація бути свідомо спрямована на завдання шкоди, аби бути визнаною нападом.

Щодо ролі недержавних акторів, експерти розділилися. Деякі вважають, що збройний напад можуть здійснити лише держави або актори, які діють від їхнього імені, тоді як інші, посилаючись на прецедент 11 вересня, визнають

⁹⁷ Талліннський посібник 2.0 наводить для цього такі джерела: «NATO Wales Summit Declaration, para. 72; Government Response to the AIV/ CAVV Report, para. 4; The White House, International Strategy for Cyberspace: Prosperity, Security, and Openness in a Networked World (2011), at 10, 13; DoD Manual, para. 16.3.3».

⁹⁸ Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations : Manual / ed. by M. N. SCHMITT ; Managing Editor L. VIHUL. New York : Cambridge University Press, 2017. 598 p. URL: https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bilder/Bewerbung/Case_2/Michael_N._Schmitt_-_Tallinn_Manual_2.0_on_the_International_Law_Applicable_to_Cyber_Operations-Cambridge_University_Press_2017_.pdf (date of access: 01.04.2025).

можливість нападу з боку терористичних угруповань. Група підкреслила, що будь-які заходи самооборони мають відповідати критеріям необхідності, пропорційності та негайності, а рішення про їх застосування повинні оцінюватися на основі наявної на той момент інформації⁹⁹.

Повертаючись до позиції Німеччини, остання визнає думку, висловлену в рішенні Міжнародного Суду ООН у справі Нікарагуа, а саме, що збройний напад є найтяжчою формою застосування сили¹⁰⁰. Оцінка того, чи є масштаб і наслідки кібероперації достатньо серйозними, щоб вважати її збройним нападом, є політичним рішенням, яке приймається в рамках міжнародного права. Фізичне знищення майна, поранення та смерть (у тому числі як непрямий ефект) і серйозні територіальні вторгнення є важливими факторами. Рішення приймається не лише на основі технічної інформації, а й після оцінки стратегічного контексту і наслідків кібероперації за межами кіберпростору. Це рішення не залишається на розсуд держави-жертви такої зловмисної кібероперації, а має бути вичерпно повідомлене міжнародному співтовариству, тобто Раді Безпеки, відповідно до статті 51 Статуту¹⁰¹.

Практика, однак, показує, що Рада Безпеки часто не була в змозі винести рішення ані в епоху конвенційних актів збройного нападу, ані під час актів гібридного нападу й агресії, зокрема в кіберпросторі.

⁹⁹ Ibid.⁹⁸, p. 341-348.

¹⁰⁰ Ibid.³⁷, para. 191.

¹⁰¹ Ibid.⁹⁰, c. 31-44.

Висновок до Розділу 1. Право на самооборону є важливою складовою міжнародного права, яке має глибокі історичні корені, але також зазнає суттєвих змін у зв'язку з розвитком міжнародних відносин, а також розширенням глобальних загроз. Справа «Кароліна» відіграла важливу роль у визначенні меж й умов застосування сили під час самооборони, однак сучасне застосування цієї доктрини потребує критичного аналізу й не може прямо застосуватися в сучасних міжнародних збройних конфліктах – у час асиметричних загроз, терористичних атак, гібридних війн. Використання «Кароліни» як прецеденту застосування права превентивної самооборони держави як мінімум є спірним, а з огляду на викладене в розділі – не доречним. Сама концепція превентивної самооборони в сучасному міжнародному праві не визнається більшістю держав, Міжнародним Судом ООН і не згадується в Статуті ООН, який, поряд зі звичаєвим міжнародним правом забороняє застосування чи погрозу застосування сили статтею 2(4) й водночас робить виняток для цього у статтях 41, 42, 51. На жаль, історично Рада Безпеки ООН майже не зверталася до статей 41, 42 у своїй діяльності, а стаття 51, якщо стороною у справі про самооборону держави є постійний член Радбезу й ситуація виходить не на його користь, не застосовується й резолюція, покликана врегулювати безпекову кризу, блокується ним через право вето.

Ускладнює описану ситуацію неоднозначність деяких положень міжнародно-правових норм і неврегульованість деяких явищ у міждержавних відносинах, як-от наведений приклад гібридних загроз, які одні держави можуть сприймати, як збройний напад, у випадку досягнення ним відповідної «планки» завданої шкоди, та які інші держави за жодних обставин не визнають підставою для звернення державою до права на самооборону.

З наведеної вище аргументації нескладно знайти причини тих чи інших проблем, про які голосили звідусіль на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну (реформа ООН, її Ради Безпеки тощо). Проте, фундаментальне вирішення поставлених задач і практичне втілення таких реформ неоднорідною міжнародною спільнотою сьогодні не вбачаються за можливі.

РОЗДІЛ 2. ПРОГРЕС І РЕАКЦІЯ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ ДЕРЖАВ НА САМООБОРОНУ

Історія розвитку сучасного міжнародного права, зокрема його сучасний стан, супроводжується поняттями прогресу й реакції. Так само, право держав на самооборону здобувало свій розвиток із початку права на самозахист, співвідносний із таким же природнім правом людини, продовжуючи у вимірі міжнародного договірною й звичаєвого права. Сьогодні ми можемо спостерігати й, навіть, брати участь, у процесах подальшого руху міжнародного права, зокрема права держав на самооборону як у напрямі прогресу, так і в напрямі реакції, інколи під гаслом «Reject modernity, embrace tradition».

У світлі поточної глобальної кризи, відсутності єдності у протистоянні загрозам міжнародній безпеці й окликів політиків та очільників великих держав про необхідність відновлення справедливості в міждержавних відносинах, покликання до цього терміну знаходить своє місце й у сучасному зверненні держав до зброї – теорії справедливої війни (*bellum justum*).

2.1. Історія становлення й розвитку теорії справедливої війни в міжнародних відносинах. Професор Бостонського Університету Роберт Д. Слоун зазначає, що західна концепція *bellum justum* зародилася в епоху Стародавнього Риму¹⁰². У той час вона мала переважно процедурне значення – війні «передувала врочиста дія, здійснена *collegium fetialium*, корпорацією спеціальних жерців – фетіалів», які під присягою засвідчували сенату, що «іноземна нація порушила свій обов'язок перед римлянами», й, відтак, створювали справедливую причину для війни¹⁰³. Римське право не містило окремого поняття «*jus in bello*» – права ведення війни. У межах *ad bellum* –

¹⁰² Ibid.², p. 63.

¹⁰³ Nussbaum A. Just War: A Legal Concept?. *Michigan Law Review*. 1943. Vol. 42, no. 3. P. 453. URL: <https://doi.org/10.2307/1283519> (date of access: 07.04.2025).

права війни – останнє було, по суті, необмеженим. Тому богослови пізніше називатимуть етично нерегульовану війну, яка виправдано могла вестися проти невірних, *bellum Romanum*¹⁰⁴. Для римлянина часів Цицерона було б само собою зрозуміло, що божественне схвалення, яким римляни користувалися завдяки ретельному дотриманню відповідних ритуалів війни, відіграло важливу роль у їхній еволюції від войовничого загону на чолі з Ромулом до всепереможної Римської республіки часів Сципіона¹⁰⁵.

Кандидат юридичних наук, доцент Роман Рувінський¹⁰⁶, у своїй статті 2016 року «Відображення доктрини "справедливої війни" (*bellum justum*) і поняття "незаконного ворога" (*hostis injustus*) у сучасному міжнародному праві»¹⁰⁷ зазначає, що так чи інакше, але вже в римській традиції розуміння справедливої війни нерозривно пов'язане з фундаментальним допущенням якихось юридично значущих підстав, що роблять бойові дії правомірними. Недотримання феціального кодексу автоматично ставило будь-які насильницькі дії щодо сусідів римлян у розряд противних богам, а тому ми можемо вважати, що вимоги до справедливості війни мали слугувати засобом самовиправдання, легітимації експансії Риму в очах його ж громадян та інших народів, із якими Рим так чи інакше контактував¹⁰⁸.

Християнські теологи сформували своєрідну концепцію поділу світу, в межах якої, власне, і з'явилась доктрина справедливої війни. Згідно з цією концепцією, світ поділяється на дві частини: «Божественну», в якій панує воля Бога безпосередньо, а відповідно й гармонія та відсутність конфліктів, і

¹⁰⁴ Sloane R. D. The Cost of Conflation: Preserving the Dualism of Jus Ad Bellum and Jus in Bello in the Contemporary Law of War. *Yale Journal of International Law*. 2008. Vol. 34. P. 67. URL: <https://ssrn.com/abstract=1117918> (date of access: 07.04.2025), p. 57.

¹⁰⁵ Roman Pre-History. Collegium Fetalium. *Key to Rome*. URL: https://www.keytombria.com/ROMAN_REPUBLIC/Collegium_Fetalium.html#:~:text=For%20a%20Roman,of%20Scipio's%20time (date of access: 07.04.2025).

¹⁰⁶ Тут і надалі цитування Рувінського Романа Зіновійовича здійснено з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

¹⁰⁷ Рувинский Р.З. Отражение доктрины «справедливой войны» (*bellum justum*) и понятия «незаконного врага» (*hostis injustus*) в современном международном праве. *Международное право*. 2016. Т. 1, № 1. С. 1–12. URL: <https://doi.org/10.7256/2306-9899.2016.1.16948> (дата обращения: 07.04.2025).

¹⁰⁸ Ibid.¹⁰⁷, с. 2.

«земну» – матеріальний світ, у якому ведеться боротьба добра і зла¹⁰⁹. Детальнішого опрацювання ідеї про справедливу війну набули в роботах середньовічних християнських теологів Амвросія Медіоланського, Аврелія Августина й Фоми Аквінського. Доктор історичних наук, професор Харківського університету Ольга Борисова у своїй статті «Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів середньовіччя» розкриває суть теорії справедливої війни зазначених теологів.

Справедлива війна в Амвросія Медіоланського. У період Великого переселення народів, коли язичницькі племена тиснули на Римську імперію, єпископ Медіолану Амвросій (340–397) опинився перед складною моральною дилемою. Християнська церква на той час уже мала приблизно 300-річну пацифістську традицію, вкорінену в принципі любові до ближнього, який впливав із Нового Заповіту. Водночас імперія, яку Церква вважала оплотом проти Антихриста, зазнавала збройної агресії, й питання збройного спротиву набуло нагальної актуальності. Амвросій мусив обрати між вірністю пацифістським ідеалам і потребою захисту християнської спільноти від насильства. У такому контексті він став першим у християнській традиції, хто запропонував новий підхід до розуміння війни – не як абсолютного зла, а як явища, що потребує етичної оцінки. Він розділив війни на справедливі та беззаконні, тобто такі, що можуть бути морально виправданими, й такі, що не мають жодного морального виправдання. Це був серйозний відхід від бінарної логіки «війна – зло / мир – добро». Дехто, зокрема американський дипломат Томас Шеннон, убачає в цьому вплив стоїчної етики через прочитання Амвросієм творів Цицерона¹¹⁰. Проте слід пам'ятати, що християнське світобачення мало іншу ціннісну основу, тому аналогії з античною філософією слід застосовувати обережно¹¹¹.

¹⁰⁹ Борисова О. В. Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів Середньовіччя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 4 (352). с. 4–20. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4\(352\)-4-20](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4(352)-4-20) (дата звернення: 08.04.2025).

¹¹⁰ Shannon T. A. What are they saying about peace and war?. New York : Paulist Press, 1983. 130 p., p.12.

¹¹¹ Ibid.¹⁰⁹, с. 6-7.

Концепція справедливої війни Аврелія Августина. Аврелій Августин (354–430), учень і послідовник Амвросія Медіоланського, розвинув його підходи до осмислення війни з християнської точки зору. Він також вважав, що війна може бути морально допустимою, якщо є реакцією на несправедливість. У своїй праці «Про Град Божий» Августин підкреслював, що навіть справедлива війна є причиною для скорботи, оскільки вона свідчить про глибоку моральну кризу людства. Мудра людина, за Августином, не прагне війни, але змушена її вести через гріховність і несправедливість інших¹¹². Водночас Августин доходить до висновку, що прагнення до миру закладене в саму природу буття – у стосунки людей, тварин, навіть у природні процеси після смерті. Навіть у руйнуванні зберігається певна форма впорядкованості – частина вищого гармонійного порядку, встановленого Богом. І навіть зло, хаос або смерть зрештою підкоряються законам, що ведуть до відновлення порядку й миру в ширшому сенсі. Стверджував, що метою будь-якої війни має бути встановлення миру¹¹³. Перемога, за його словами, є лише засобом досягнення миру через підкорення тих, хто чинить спротив. Він розглядав війну не як абсолютне зло, а як інструмент для досягнення *tranquilitas ordinis* – «спокою порядку». Якщо цей порядок порушено, легітимна влада має право на збройне втручання з метою його відновлення. Проте війна завжди повинна бути крайнім заходом¹¹⁴.

Ключовою новацією Августина стала ідея, що війна не є гріхом, якщо вона ведеться за однією з причин: веління Бога, наказ законної влади або з благими намірами – для захисту слабких або для покарання зла. Крім того, філософ запровадив поняття правої справи (*causa iusta*) – морального виправдання війни, до якої відніс захист жертв агресії, повернення незаконно відібраного й відновлення порядку згідно з Божим замислом. Так, за Августином, навіть війна як помста може бути морально допустимою, якщо

¹¹² Августин А. Про град Божий. Книга 19, глава VII. *Благовіст – церковне життя*. URL: <https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-19> (дата звернення: 08.04.2025).

¹¹³ Ibid.¹¹², глава XII.

¹¹⁴ Ibid.¹⁰⁹, с. 8.

вона спрямована не на задоволення жадоби чи помсти, а на відновлення справедливості та порядку. При цьому важливим є не лише зовнішній привід до війни, а й внутрішні мотиви – добрий намір, спрямований на мир¹¹⁵.

Доктрина справедливої війни Фоми Аквінського. Фома Аквінський відіграв ключову роль у формуванні доктрини справедливої війни, систематизувавши та уточнивши ідеї Августина. У відповідь на небезпеку перетворення концепції справедливої війни на виправдання «священних» війн, Фома ввів чіткі межі для цього вчення, визначивши три головні критерії справедливої війни¹¹⁶:

суверенна влада – лише законний правитель має право оголошувати війну задля загального блага;

справедлива причина – війна дозволена проти агресора як форма покарання за несправедливість

справедливий намір – метою війни має бути встановлення миру, а не помста чи прагнення до панування.

Фома вважав, що всі три умови мають бути дотримані одночасно й порядок їх розташування не був випадковим. Вважаючи, що війна не може бути морально виправданою без урахування всіх цих критеріїв, на перше місце філософ виніс наявність відповідних повноважень, чим віддав першість законності верховній владі. Водночас, у контексті цієї роботи, важливо зазначити, що Фома, на відміну від Августина, захищає право на самозахист, якщо він спрямований на порятунок життя, а не на бажання вбивати¹¹⁷.

На думку професора Борисової, саме у вченні Фоми були виписані в якості обов'язкових елементів будь-якої доктрини справедливої війни – *justa causa*¹¹⁸, тобто справедливі засади ведення воєнних дій і справедливі наміри сторони, що вступає в них: «І це дуже важливо, виходячи з того, що латинський вираз *justum bellum* можна перекладати і як "справедлива війна", і

¹¹⁵ Ibid.¹⁰⁹, с. 9.

¹¹⁶ Аквинский Ф. Сумма теологии. (ч. II–II, вопросы 1–46). Київ : Ника-Центр, 2011. 576 с., с. 498-499.

¹¹⁷ Ibid.¹⁰⁹, с. 9-11.

¹¹⁸ Законна причина – лат.

як "виправдана війна". Одним же з найважливіших засобів морального виправдання війни слугує теза, що метою такої війни є встановлення миру шляхом відновлення справедливості»¹¹⁹.

Рувінський найцікавішими знаходить два останні критерії справедливої війни: «Що стосується справедливої причини, Фома Аквінський пояснює: необхідно, "щоб атаковані були атаковані тому, що заслужили на це деяким своїм вчинком". Під справедливим же наміром сторони, що атакує, у вченні Аквінського розуміють намір утвердити добро або припинити зло¹²⁰. Тут перед нами знову постає міжнародно-правове вчення, що обґрунтовує право на насильство з боку одних несправедливою / протизаконною / нечестивою поведінкою суб'єктів, які протистоять першим. Фома Аквінський цитує Августина, який стверджує, що "істинна релігія вважає мирними ті війни, які ведуться... заради зміцнення миру, покарання лиходіїв й утвердження добра"¹²¹, проте поняття ці ("зміцнення миру", "утвердження добра", "лиходії") настільки розпливчасті, що питання про справедливість військових дій цілком ставиться в залежність від суб'єктивних тлумачень, від у край відносної моральної позиції»¹²². Далі, науковець пов'язує розвиток середньовічних уявлень про справедливу війну із, серед іншого, діяльністю іспанського теолога та правника епохи Відродження Франсиском де Віторією. Будучи відомим своїм значущим внеском у «Теорію справедливої війни» за рахунок визначення критеріїв виправданої війни та міжнародного права, деякі вчені називали його «батьком міжнародного права»¹²³. До критеріїв легітимних, зазначає Рувінський, покликаючись на працю іспанського теолога «*Relecciones de Indis et de iure belli*» («Міркування про індіанців і про право на війну»), останній відносить такі¹²⁴:

¹¹⁹ Ibid.¹⁰⁹, с. 11.

¹²⁰ Ibid.¹¹⁶, с. 498.

¹²¹ Ibid.¹¹⁶, с. 499.

¹²² Ibid.¹⁰⁷, с. 4-5.

¹²³ Организация Объединенных Наций. Бюст падре Франсиско де Витория. Коллекция подарков Организации Объединенных Наций. URL: <http://un.org/ungifts/ru/бюст-падре-франсиско-де-витория> (дата обращения: 08.04.2025).

¹²⁴ Ibid.¹⁰⁷, с. 5.

1) *jus commercii* – право укладати договори, набувати, володіти та передавати майно, вести господарську діяльність¹²⁵, що виражалось у праві іспанських підданих на ведення торгівлі на заморських територіях;

2) *jus propagande fidei* – право на пропаганду християнської віри серед корінного населення;

3) *jus protectionis* – міжнародно-правова концепція щодо права дипломатичного захисту, на яке держава може посилатися стосовно іншої держави, щоб допомогти своїм громадянам, які зазнали шкоди в чужій країні¹²⁶, а в історично наданому контексті – індіанців, які перейшли в християнство;

4) *jus mandati* – право, що виходить із мандату суверена, в цьому випадку – папського доручення;

5) *jus interventionis*, від пізньолатинського «*interventio*» – втручання, – насильницький замах однієї або кількох держав на суверенні права іншої держави, що притаманні їй як суб'єктові міжнародного права¹²⁷, а в наданому контексті – право втручання проти тиранів або негуманних порядків;

6) *jus liberae electionis* – право вільного вибору, тут – свобода самих індіанців переходити під іншу владу;

7) *jus protectionis sociorum* – право на захист союзників, хоч у Віторії це радше побічна думка.

Варто зазначити, що наведені вище *jus*-категорії не є оригінальними формулюваннями Франсиско де Віторії в «*Relecciones de Indis et de iure belli*»¹²⁸. Ці терміни не зустрічаються в тексті праці теолога в такому вигляді та послідовності, як їх подає низка сучасних авторів. Ідеться радше про пізнішу реконструкцію чи систематизацію його аргументів у сучасній

¹²⁵ Definition of JUS COMMERCII. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/jus%20commercii> (date of access: 08.04.2025).

¹²⁶ Uppslagsverk - NE.se. Startside - NE. URL: <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/jus-protectionis> (date of access: 08.04.2025).

¹²⁷ Грін О. Словник міжнародно-правових термінів : Словник. Ужгород : ПП Данило С.І., 2010. 500 с. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8940/1/Словник%20міжнар.-правових%20термінів.pdf> (дата звернення: 08.04.2025), с. 188.

¹²⁸ Vitoria F. d. Relecciones sobre los indios y el derecho de guerra. 3a ed. Madrid : Espasa-Calpe, 1975. 147 p. URL: <https://www.uv.es/correa/troncal/resources/Relectio-prior-de-indis-recenter-inventis-Vitoria.pdf> (fecha de acceso: 08.04.2025), p. 87-105.

правовій термінології, здійснену на основі загального аналізу джерела. Тому, хоча подібна класифікація може бути аналітично корисною, вона не відображає буквального змісту оригінального тексту Віторії й потребує обережного використання в дослідженні.

Роман Рувінський слушно зазначає, що іспанський мислитель, сам того не усвідомлюючи, поставив гуманістичні аргументи на службу виправданню зовнішнього військового втручання, надаючи їм форму легітимних підстав для захоплення територій у Новому світі й, фактично, заснувавши Саламанкську школу, теолог «...сформулював практично всі найбільш значущі приводи для військового втручання, які згодом – і навіть за майже п'ять століть – будуть використовуватися державами Заходу для обґрунтування власних дій у різних регіонах планети»¹²⁹. Сам же дослідник, у свою чергу, на час розробки статті не усвідомлював, що до згаданої ним практики доєднуються й країни іншої півкулі. У межах вчення іспанського богослова, Рувінський убачає виправдання військового втручання не стільки тому, що протилежна сторона переступила якісь негласні норми, скільки тому, що воно необхідне самій цій стороні, правильніше – її мирному населенню або частині населення. Так, «Relecciones», імовірно, являють собою одне з перших в історії джерел, що виступають солідною теоретичною базою гуманітарної інтервенції – інтервенції європейських держав у неєвропейський простір, населений народами з іншими культурними, релігійними, політичними і правовими засадами¹³⁰.

Із самого початку й протягом тривалого часу теорія справедливої війни слугувала інструментом легітимації збройних конфліктів християнських держав проти нехристиянських народів. Як підкреслював німецький правознавець, філософ, соціолог і політичний теоретик Карл Шмітт, середньовічна концепція справедливої війни формувалася в межах *Respublica Christiana* – наднаціонального християнського утворення, яке охоплювало

¹²⁹ Ibid.¹⁰⁷, с. 5.

¹³⁰ Ibid.¹⁰⁷, с. 6.

країни середньовічної Європи¹³¹: «Ґрунтуючись на цій точці зору, воно розрізняло різні типи чвар і воєн. З іншого боку, воно як повноцінне право визнавало як феодальне право на міжусобицю, так і станове право на опір. Воно повинно було розрізняти чвари та війни, які вели між собою християни, тобто противники, які підпорядковувалися авторитету церкви, й усі інші війни. Окриті авторитетом церкви хрестові походи й місіонерські війни без усякого їх розподілу на наступальні й оборонні *eo ipso*¹³² були справедливими війнами; государі та народи, які вперто не бажали підкорятись авторитету церкви, наприклад євреї й сарацини, *eo ipso* були *hostes perpetui*¹³³. Умовою всього цього стану речей виступав міжнародно-правовий авторитет певної *potestas spiritualis*¹³⁴. Жодне вчення християнського середньовіччя не могло абстрагуватися від цього міжнародно-правового авторитету церкви, й найменше тоді, коли який-небудь християнський государ брав участь у війні.

У стабілізуючому авторитеті церкви вкладена та точка опори, завдяки якій можна дати формальне визначення справедливої війни. По суті справи, з погляду змісту права, справедливою війною є та війна, що ведеться *ex justa causa*¹³⁵, тобто заради здійснення справедливих вимог, не озираючись на те, чи є вона в тактичному або стратегічному відношенні наступальною або оборонною. Визначальний характер *justa causa*¹³⁶ виключає саму можливість того, щоб суто юридичний захист майна, на якому, наприклад, ґрунтується Женевський протокол 1924 року, сам по собі міг бути вирішальним аргументом щодо правового чи неправового характеру війни. Визначення агресора на кшталт тих, що лежать в основі Женевського протоколу 1924 року або документів Конференції з роззброєння 1932-1934 років, навіть безпосередньо покликані перешкоджати можливості посилатися на причини війни та на справжню *justa* або *injusta causa*, щоб уникнути нескінченних і

¹³¹ Ibid.¹⁰⁷, с. 6.

¹³² На підставі цього – лат.

¹³³ Вічні вороги – лат.

¹³⁴ Духовна влада – лат.

¹³⁵ На законних підставах – лат.

¹³⁶ Законна підстава – лат.

безперспективних дискусій щодо питань про зовнішньополітичну провину й відповідальність»¹³⁷.

Водночас професор Йорам Дінштейн слушно зауважує, що не лише кожен із засновників міжнародного права сформулював власний перелік справедливих підстав для ведення війни, але й розбіжності між цими списками сприяли розширенню уявлення про справедливу війну настільки, що воно охоплювало широкий спектр суперечливих ситуацій. Війни, які вважалися справедливими, не обмежувалися лише боротьбою проти «невірних» у Новому Світі – вони цілком могли вестися й проти інших християн у самій Європі, на підтримку як католицької церкви, так і протестантських рухів¹³⁸.

Так, наводиться приклад іспанського правознавця Айяла, який виконував функції, подібні до генерального судді-адвоката в армії короля Філіпа II (і брав участь у придушенні повстання в Нідерландах). Айял вважав, що «володар має найсправедливішу причину для війни, коли піднімає зброю проти повстанців і підданих, які зрікаються його суверенітету»¹³⁹. Іспанський філософ та теолог Франциско Суарес вважав достатньою підставою для війни «будь-яку серйозну образу честі чи репутації»¹⁴⁰. Інші автори-юристи також додавали до цього списку численні додаткові причини, що, на їхню думку, надавали воєнним діям морального та правового виправдання¹⁴¹.

Так, наприклад, німецький політик VIII століття Йоганн Вольфганг Текстор у своїй праці «*Synopsis juris gentium*»¹⁴² визнає, що «...за певних умов не можна відмовити в проході через проміжну країну тому, хто збирається воювати з третьою державою, й що відмова дає справедливу причину, як не для оголошення війни тому, хто відмовляє, то принаймні для того, щоб

¹³⁷ Шмитт К. Номос земли в праве народов *jus publicum europaeum*. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2008. 670 с., с. 131-132.

¹³⁸ Ibid.², p. 67.

¹³⁹ Ayala B. *De jure et officiis bellicis et disciplina militari libri III*. Washington, D.C : Carnegie Institution of Washington, 1912., p. 12-13.

¹⁴⁰ Suárez F. *Selections from three works of Francisco Suárez, S.J.: De legibus, ac Deo legislatore*, 1612. *Defensio fidei catholicae, et apostolicae adversus anglicanae sectae errores*, 1613. *De triplici virtute theologica, fide, spe, et charitate*, 1621. Oxford : The Clarendon Press, 1944, Disputation XIII, § IV, 3.

¹⁴¹ Ibid.², p. 68.

¹⁴² Textor J. W. *Synopsis juris gentium*. Washington : Carnegie Inst., 1916. 349 p. URL: <https://archive.org/details/synopsisjurisgen02textuoft/> (date of access: 09.04.2025).

відкрити шлях мечем і зброєю»¹⁴³. Таких умов, на думку політика, чотири: «(1) Щоб прохід був настійно необхідним. (2) Щоб війна проти третьої держави не виглядала несправедливою й такою, що може мати небезпечні наслідки. Отже, коли імператор турків просить про прохід, проміжні християнські королі й князі справедливо відмовляють йому на підставі спільної небезпеки, якщо метою його нападу є інші християнські королі або держави. Я кажу це з юридичної точки зору. Але оскільки окремі відмовники часто занадто слабкі, прохід невірних, як правило, забезпечений, на превеликий жаль для християнських доль... (3) Третя умова полягає в наданні належних гарантій відшкодування будь-яких збитків, які може спричинити прохід... (4) Четверта умова, яку я висуваю, стосується способу проходу. Задля більшої безпеки провінції, це має бути залишено на розсуд короля або держави, до якої належить провінція, через яку війська іншої сторони отримали прохід»¹⁴⁴.

Питання справедливості вимог *ex justa causa* й, відповідно, законності підстав для ведення воєнних дій, є питанням морально-теологічного, а зовсім не юридичного характеру. Ба більше, справедливість або несправедливість приводів для початку тієї чи іншої війни не може однаково розумітися різними сторонами конфлікту, які протистоять одна одній, зацікавленими в репрезентації власної позиції як правомірної, а позиції супротивника – як хибної. Щоб визначити справедливість ведення війни в межах європейського політико-правового простору, необхідною була третя, нейтральна інстанція – авторитет, який визнавали б усі потенційні учасники конфлікту. У середньовічній Європі таку роль виконувала християнська церква. Проте з посиленням централізованих національних держав її посередницька функція почала втрачати актуальність. Релігійні розбіжності, суперечки щодо підпорядкування духовній владі та вірності певним церковним канонам призвели до розколу єдиної християнської спільноти Європи та спровокували

¹⁴³ Ibid.¹⁴², p. 178.

¹⁴⁴ Ibid.¹⁴², p. 178-179.

низку внутрішніх конфліктів, кульмінацією яких стала Тридцятирічна війна (1618–1648). Унаслідок цього церква втратила статус нейтрального арбітра й сама перетворилася на джерело протистояння. У новітньому міжнародному праві Європи, від XVII до XX століття, спостерігається поступова відмова від середньовічної доктрини *justa causa* на користь концепції війни-дуелі між суверенними державами, що визнають одна одну як рівноправні суб'єкти.

Моральна модель, що передбачала дискримінацію ворога як несправедливого й варварського, була витіснена новим підходом, заснованим на визнанні *justus hostis*¹⁴⁵ – супротивника, з яким можна вести війну, дотримуючись певних правил¹⁴⁶. Карл Шмітт стверджує, що здатність визнавати *justus hostis* спричинило появу міжнародного права¹⁴⁷. Починаючи з епохи Нового часу війна стає «війною по формі» завдяки тому, що тепер вона перетворюється на «війну між чітко просторово обмеженими європейськими країнами як такими». «У порівнянні з жорстокими релігійними та громадянськими війнами, котрі згідно зі своєю природою є винищувальними війнами й у котрих супротивники взаємно дискредитують одне одного як злочинців та піратів, і в порівнянні з колоніальними війнами, які ведуться проти "диких" народів, це означає сильнішу за своїми наслідками раціоналізацію й гуманізацію війни»¹⁴⁸. У XX столітті, внаслідок тоталізації війни, традиційна політична дихотомія «друг – ворог» трансформується у культурну протилежність «ми – вони». Це спричиняє зміну ставлення до ворога: його починають сприймати не через призму раціонального чи правового підходу, а крізь систему культурних і ціннісних оцінок. На думку німецького філософа, сучасна тенденція ділити війни на справедливі й несправедливі веде до того, що ворога більше не розглядають як *justus hostis* – законного супротивника, а ототожнюють із кримінальним злочинцем. У результаті війна втрачає свій статус явища міжнародного права й

¹⁴⁵ Законний ворог – лат.

¹⁴⁶ Ibid.¹⁰⁷, с. 6-8.

¹⁴⁷ Ibid.¹³⁷, с. 23.

¹⁴⁸ Ibid.¹³⁷, с. 168.

перетворюється на каральну операцію, подібну до дій у рамках кримінального правосуддя^{149 150}.

На думку Карла Шмітта, важливою віхою в поверненні міжнародного права та міжнародних відносин до концепції справедливої війни стало укладення Версальського мирного договору 1919 року¹⁵¹: в його положеннях передбачалося притягнення німецького кайзера Вільгельма II до відповідальності як воєнного злочинця за порушення «вищих норм міжнародної моралі та священної сили договорів», а також запроваджувалися масштабні санкції проти німецького уряду, його очільника, а також осіб, обвинувачених у скоєнні дій, противних законам і звичаям війни, як головних винуватців розв'язання Першої світової війни¹⁵². Значення цього договору полягало не лише у визначенні нового повоєнного устрою світу, а й у створенні прецеденту, якого раніше не існувало в міжнародному праві. До того моменту міжнародно-правовий порядок базувався на принципі *par in parem non habet jurisdictionem*¹⁵³, що виключав можливість притягнення однієї суверенної держави або її лідера до відповідальності іншою державою. Так, відбулася відмова від одного із засадничих принципів європейського міжнародного права. Відносини війни, які раніше розглядалися як виключна, але легітимна форма взаємодії між суверенними державами, почали тлумачитись або як кримінальний злочин (звідси поява норм про міжнародно-правову відповідальність за агресію), або, в допустимих випадках, як форма поліцейського втручання проти правопорушника¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Ibid.¹³⁷, с. 139.

¹⁵⁰ Панафідін І. О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Кривий Ріг, 2014. 200 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1730/1/Панафідін%20І.О.%20Еволюція%20ідеї%20справедливої%20війни%20в%20контексті%20теорії%20вічного%20миру.%20Дисертація.pdf> (дата звернення: 08.04.2025), с. 155-156.

¹⁵¹ Carl S., Nunan T. Writings on War. Polity Press, 2011. 304 p., p. 136.

¹⁵² Версальський мирний договір / полный перевод с франц. подлинника / ред.: Ю. В. Ключников, А. Сабанин. Москва : Литиздат НКВД, 1925. 198 с. URL: http://ru.wikisource.org/wiki/Версальский_мирный_договор/Часть_VII (дата обращения: 08.04.2025), статті 227-228 частин VII.

¹⁵³ Рівний не має юрисдикції над рівним – лат.

¹⁵⁴ Ibid¹⁰⁷, с. 7-10.

2.2. Справедлива війна в сучасних міжнародних відносинах як повернення до «права сильного». Версальський мирний договір ознаменував відмову від засадничих принципів традиційного європейського міжнародного права та відкрив шлях для реабілітації концепції справедливої війни в міжнародно-правовій думці. Водночас її повноцінне втілення в політичній практиці стало можливим лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття¹⁵⁵.

Твердження про те, що обидві сторони у збройному конфлікті можуть одночасно мати справедливі підстави для війни й бути при цьому однаково правими, фактично поставило доктрину справедливої війни в міжнародному праві в безвихідь. У більшості сучасних конфліктів усі учасники намагаються обґрунтувати свої дії посиланнями на справедливість. Якщо ж суперечливі претензії оцінюються порівняльно, й лише одна з них може бути визнана дійсно справедливою, тоді перелік правомірних підстав для війни може відігравати роль орієнтиру для держав у питаннях оцінки поведінки й реакцій. Однак, якщо вважати, що обидві сторони можуть мати об'єктивно справедливі позиції, тоді зникає підстава для того, щоб держава відчувала будь-які обмеження у праві розпочати війну. У такому разі будь-який уряд, керуючись власними політичними цілями, може знайти переконливе виправдання для будь-якої дії, яку він вважає доцільною. І якщо це виправдання не має переваги над аргументами противника, то вимога справедливої причини на практиці перестає стримувати держави від учинення агресії¹⁵⁶.

«Сьогодні доктрина справедливої війни поєднує в собі релігійне маніхейське¹⁵⁷ налаштування вчень Аврелія Августина та Фоми Аквінського з гуманістичним універсалізмом, притаманним теорії Франсиско де Віторія», – зазначає Роман Рувінський, оцінюючи сучасну практику втілення в життя ідей про справедливую війну з погляду її відповідності міжнародно-правовим

¹⁵⁵ Ibid.¹⁰⁷, с. 10.

¹⁵⁶ Ibid.², р. 68-69.

¹⁵⁷ Маніхейство – погляд на дійсність як на боротьбу двох протилежних начал – добра і зла, світла і темряви. Джерело: Маніхейство - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <http://slovnyk.ua/index.php?swrd=маніхейство> (дата звернення: 09.04.2025).

ученням європейського Середньовіччя й наводячи приклади її активного застосування в міжнародному праві сьогодення, серед яких бомбардування Югославії силами НАТО (24.03-10.06.1999) – операція «Союзна сила».

Операція «Союзна сила» є цікавим прецедентом з боку міжнародного права, зокрема визначення агресії. Операція обґрунтовувалася необхідністю зупинити етнічні чистки в Косово. Утім, з основних положень доповіді Незалежної міжнародної комісії з Косово¹⁵⁸ вбачаємо, що «повітряна кампанія НАТО не спровокувала напади на цивільне косовське населення, але бомбардування створили умови, які зробили таку операцію можливою»¹⁵⁹, а також таке:

1) ефективній дипломатії перешкоджали численні й розбіжні плани та очікування, а також неоднозначні сигнали з боку міжнародної спільноти;

2) досвід міжнародної спільноти у відносинах із Мілошевичем¹⁶⁰, який не піддавався звичайним переговорам, створив дилему. Єдиною мовою дипломатії, яка вважалася відкритою для учасників переговорів, на думку авторів Доповіді, була *мова примусу і погроз*. Це призвело до юридичних і дипломатичних проблем, оскільки така дипломатія погроз порушує Статут ООН і її важко поєднати з мирним урегулюванням. *Достовірність погрози, в кінцевому рахунку, повинна бути підтверджена реальним застосуванням сили*;

3) однак, незважаючи на ці недоліки, неможливо зробити висновок, що дипломатичне рішення могло б покласти край внутрішній боротьбі за майбутнє Косова. Мінімальні цілі косовських албанців і Белграда були непримиренними;

4) внесок Росії в цей процес був неоднозначним – її особливі відносини із Сербією уможливили важливі дипломатичні кроки, але її вето на будь-які силові дії стало головним чинником, що *змусив НАТО діяти без мандата*.

¹⁵⁸ Independent International Commission on Kosovo. The Kosovo report: Conflict, international response, lessons learned : Report. Oxford : Oxford University Press, 2000. 372 p. URL: <https://books.google.fr/books?id=p0gVDAAAQBAJ&>; (date of access: 09.04.2025).

¹⁵⁹ Ibid.¹⁵⁸, p. 3.

¹⁶⁰ Слободан Мілошевич (1941–2006), президент Сербії (1991–1997) та Югославії (1997–2000).

Комісія дійшла висновку, що військове втручання НАТО було незаконним, оскільки не отримало попереднього схвалення РБ ООН, але легітимним. Однак Комісія вважає, що «...втручання було виправданим, оскільки всі дипломатичні шляхи були вичерпані, а також тому, що втручання призвело до звільнення більшості населення Косова від тривалого періоду гноблення під сербським правлінням»¹⁶¹.

НАТО у своїй статті «Зіставлення з реальними фактами»¹⁶² про спростування російської дезінформації щодо НАТО виводить як факт наступну тезу: операцію НАТО в колишній Югославії було розпочато з метою припинення кровопролиття й порятунку людських життів, а заходи в її межах запроваджувалися за мандатом Ради Безпеки ООН. Завдяки авіаударам НАТО по позиціях боснійських сербів удалося наблизити підписання Дейтонської мирної угоди. Рішення про проведення операції НАТО у Косові в 1999 році було ухвалено після року напружених міжнародних дипломатичних зусиль, покликаних розв'язати конфлікт. Рада Безпеки ООН неодноразово характеризувала етнічні чищення в Косові і зростання кількості біженців як загрозу міжнародному миру й безпеці. «Завдяки операції НАТО вдалося припинити широкомасштабні, систематичні порушення прав людини і вбивства мирних громадян», – зазначається в статті.

Іншими словами, однією з цілей операції було запобігання гуманітарній катастрофі. Член Харківської правозахисної групи Володимир Бацунов у своїй статті «Милосердний ангел»¹⁶³ пропонує зупинитися на 1999 році: «Збройні сутички, злочини з обох боків протистояння, дипломатичні заходи не діють, світова спільнота, як водиться, висловлює занепокоєння... Усі передумови для гуманітарної інтервенції, яка визначається як "воєнне втручання однієї держави або групи держав у внутрішні справи іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини в цій країні, якщо вона не

¹⁶¹ Ibid.¹⁵⁸, р. 4.

¹⁶² Організація Північноатлантичного Договору. Спростування російської дезінформації щодо НАТО. NATO. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm> (дата звернення: 10.04.2025).

¹⁶³ Бацунов В. Милосердний ангел. Харківська правозахисна група. URL: https://khpg.org/1585050621#_ftn2 (дата звернення: 09.04.2025).

бажає чи неспроможна самотійно захистити права людини в межах власної території"¹⁶⁴. З вересня 1998 року НАТО намагалося отримати дозвіл на збройну інтервенцію від Ради безпеки ООН, але – через спротив Китаю та Росії, постійних членів із правом вето – безрезультатно. З цієї причини НАТО вирішило атакувати СРЮ¹⁶⁵ без санкції Радбеза, назвавши безпосередньою причиною відмову югославської делегації підписати угоду в Рамбуе (Франція) під час мирних переговорів щодо Косова і Метохії у лютому 1999 року. Проте треба зазначити, що деякі пункти угоди ставили під питання суверенітет Югославії: вимога вступу сил НАТО в Косово і Метохію та їхнє вільне пересування всією територією СРЮ, референдум про самовизначення Косова і Метохії через 3 роки, результати якого стали б "важливим фактором" у рішенні про остаточний статус. Спостерігачі оцінювали цю угоду як ультиматум – заздалегідь було ясно, що югославська делегація її не підпише».

Правозахисник звертає увагу на той факт, що бомбардування супроводжувалося масовими руйнуваннями цивільної інфраструктури, численними людськими жертвами та тяжкими екологічними наслідками. Упродовж 78 днів атак серйозно постраждали житлові будинки, лікарні, школи, культурні пам'ятки, підприємства й установи. Бомбардування призвели до загибелі тисяч цивільних, зокрема дітей, та спричинили масове переміщення неалбанського населення з Косова. Застосування касетних боєприпасів і боєзарядів зі збідненим ураном мало довготривалі наслідки для здоров'я населення й довкілля.

З огляду на викладене, автор статті доходить до висновку, що дії НАТО в СРЮ аж ніяк не можна назвати «гуманітарною інтервенцією», а тільки актом агресії – дії блоку прекрасно підпадають під визначення агресії, затверджене Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року¹⁶⁶:

¹⁶⁴ Юридична енциклопедія : В 6 т. Київ : Укр. енциклопедія ім. М.П. Баж., 1999.

¹⁶⁵ Союзна Республіка Югославія.

¹⁶⁶ Организация Объединённых Наций. Определение агрессии. ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата обращения: 09.04.2025).

«Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в цьому визначенні» (стаття 1).

«...незалежно від оголошення війни, з урахуванням і відповідно до положень статті 2, буде кваліфікуватися як акт агресії... b) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави» (стаття 3).

До цих висновків убачається належним додати й те, як НАТО знаходила приводи до застосування сили й навіть посиалася на загрозу міжнародній безпеці: 6 березня 1998 року Постійна рада НАТО заявила: «НАТО й міжнародне співтовариство мають законний інтерес до подій у Косові, зокрема через їх вплив на стабільність усього регіону, що викликає занепокоєння Альянсу»¹⁶⁷. Визнання Радою того, що НАТО має «законний інтерес до подій у Косові», стало відправною точкою для обговорення модальностей можливого військового втручання Альянсу на його периферії – варіант, про який публічно заговорили у квітні того ж року¹⁶⁸.

Роман Рувінський, беручи до уваги зазначену вище, серед інших, історичну подію робить висновок, що військові вторгнення одних держав у територіальний простір інших держав здійснюються й «...націлені на припинення якихось, що видаються за злочинні, дій і покарання осіб, винних у якихось, ніде не визначених, злочинах. Іншими словами, йдеться не про війни в класичному розумінні, а, скоріше, про міжнародні поліцейські операції. Ці операції, як правило, мають досить хиткі правові підстави, найчастіше обґрунтовуються захистом якихось мирних громадян від порушень прав людини, протидією несправедливим (тобто "антидемократичним") порядкам у тій чи іншій країні, боротьбою з потенційною (!) військовою загрозою. Це

¹⁶⁷ Bulletin Quotidien Europe №2994. Брюссель : Agence Europe, 1998.

¹⁶⁸ The United Nations & Regional Security: Europe and Beyond / ed. by M. C. Pugh, W. P. S. Sidhu, Lynne Rienner Publishers, 2003. 309 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/The_United_Nations_Regional_Security/6oEHPO7vCUkC (date of access: 10.04.2025).

операції, в яких умовні сили "Добра" протистоять вигаданим ними ж силам "Зла", оскільки "Добро" розуміють як звід універсальних (які видають за універсальні) політичних цінностей... Оскільки ж міжнародні актори, які здійснюють військово-гуманітарну інтервенцію щодо тих чи інших суверенних політико-територіальних утворень, покладаються не стільки на легальні, скільки на легітимні, на їхню власну думку, приводи, а військові дії, які вони здійснюють, спрямовані значною мірою на покарання дискримінованого супротивника (незаконного ворога, *hostis injustus*), будь-які міркування щодо дотримання старих міжнародно-правових норм ведення війни виявляються другорядними перед покладанням фінальних результатів... Саме тому США та їхні союзники проводять свої операції без мандата ООН або, як у випадку з резолюцією Радбезу ООН щодо Лівії, виходячи за рамки повноважень, що надаються ООН, в окремих випадках не гребують використовувати заборонені засоби й методи ведення війни (стаття 25 Гаазької конвенції 1907 року про закони й звичаї сухопутної війни: "Забороняється атакувати чи бомбардувати в будь-який спосіб незахищені міста, селища, житла чи споруди"¹⁶⁹)»¹⁷⁰.

Як не передбачав тоді автор зазначеної вище цитати і як ми на власні очі можемо спостерігати зараз, наведену вище практику з поняттями потенційної військової загрози, сил «добра» і «зла», захистом громадян, права яких, начебто, незаконно обмежують й протидії противному політичному режиму перейняла на себе Росія, намагаючись, тепер, знаходити виправдання своїй агресивній війні проти України таким же актам агресії, що здійснювалися іншими державами в недалекій історії минулого.

У цьому зв'язку, та в контексті прав націй на самовизначення (частина 2 статті 1 та пункт а) статті 55 Статуту ООН), що часто фактично поєднане з правом держав на самооборону для захисту першого, вважаємо доречним

¹⁶⁹ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 09.04.2025).

¹⁷⁰ Ibid.¹⁰⁷, с. 11-12.

навести війну між комуністичним Північним В'єтнамом, який підтримували Союз Радянських Соціалістичних Республік та Китайська Народна Республіка, й Південним В'єтнамом, який підтримувався Сполученими Штатами Америки, Австралією, Новою Зеландією, Республікою Корея та іншими.

«Усі люди на землі рівні від народження; усі народи мають право жити, бути щасливими й вільними»^{171 172} – цитата політичного лідера В'єтміня Хо Ші Міна, проголошена під час створення незалежної Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) у 1945 році, який наступного року закріпив її дію в тимчасовій угоді з Парижем: передбачалися рівні права громадян В'єтнаму та Франції – країни-колоніаліста в південно-східній Азії того часу. Однак французькі правлячі кола такої волі до незалежності не оцінили, тому не тільки не припинили де-факто продовжувану колоніальну війну, що почалася із захоплення Сайгону – одного з найбільших міст південного В'єтнаму, а почали збільшувати її масштаб, що переросло в Першу індокитайську антиколоніальну війну в'єтнамців проти французької колоніальної адміністрації за національну незалежність, що закінчилася розділенням В'єтнаму на дві незалежні держави: Демократична Республіка В'єтнам і Республіка В'єтнам¹⁷³. Так, не пройшло й року, як принципи міжнародного права, встановлені, зокрема і Статутом ООН, були відкинуті. Женевська нарада, скликана в 1954 році з метою урегулювання ситуації в Індокитаї призупинила пролиття крові, однак у тому ж 1954 році почалася Друга індокитайська війна, яка спочатку містила ознаки громадянської війни, згодом переросла в один із найбільших збірників воєнних злочинів та проявів «безпорадності» міжнародного права у вигляді зобов'язань та договорів.

Проголошення незалежності Республіки В'єтнам відбулося за результатами референдуму, проведеного його президентом, у якому він

¹⁷¹ Phuc N. T., Son N. C. 1945 Declaration of Independence: its historical value and significance of the times. Ho Chi Minh National Political Academy. URL: <https://hcma.vn/english/news/Pages/features.aspx?CateID=200&ItemID=9027#:~:text=By%20recognizing%20freedom%20and%20equality,to%20be%20happy%20and%20free> (date of access: 27.12.2022).

¹⁷² Ho M. C. Complete Works in 15 vols. Hanoi : National Political Publishing House – Truth, 2011. Vol. 4.

¹⁷³ Учасники проєктів Вікімедіа. Перша індокитайська війна – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перша_індокитайська_війна (дата звернення: 07.04.2025).

отримав 98.2% голосів виборців. Сама процедура голосування була проведена без дотримання принципу таємності: виборець відривав одну половину бюлетеню та клав її в запечатаний конверт. Куди потрапляла інша ніхто не знає¹⁷⁴. Однак такий «демократичний» референдум визнала адміністрація США на чолі з тодішнім їхнім президентом Дуайтом Ейзенхауером і навіть пообіцяла всеможливу підтримку новому уряду, лише зазначивши, що її лідеру варто бути дещо скромнішим, тримаючи відсоток голосів у межах показника 60-70, на що була дана категорична відмова¹⁷⁵.

Кількість порушень принципів міжнародного права та прав і свобод людини під час становлення та функціонування такої «демократичної» республіки не піддавалася підрахунку, на що Штати були готові закрити очі. Заради стримування «red scare» готові вони були практично на все, розпочавши повномасштабну інтервенцію Армії США на територію В'єтнаму, та навіть тут не дотримавшись законів і звичаїв війни, початок чого став відомий як Тонкінський інцидент 2 та 4 серпня 1964 року: зіткнення американського есмінця з патрульними катерами Північного В'єтнаму у водах останньої, який був використаний уже наступним американським президентом Ліндоном Джонсоном у якості правової підстави (без будь-якого його розслідування) для прямого застосування збройних сил у В'єтнамі.

Наприкінці листопада 2005 року та травня 2006 року Агентство національної безпеки США (АНБ) оприлюднило частину раніше засекреченої інформації про в'єтнамську епоху, зокрема про інцидент у Тонкінській затоці, що містить різноманітні статті, хронологію подій, усні історичні інтерв'ю, звіти та переклади радіотехнічної розвідки (SIGINT), а також інші пов'язані з ними меморандуми¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Weinstein F. B. Vietnam's unheld elections: The failure to carry out the 1956 reunification elections and the effect on Hanoi's present outlook. Ithaca, N.Y : Southeast Asia Program, Dept. of Asian Studies, Cornell University, 1966. 65 p. URL: <https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/57528/060.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 27.12.2022), p. 51.

¹⁷⁵ Karnow S. Vietnam: A History. Penguin (Non-Classics), 1984. 768 p., p. 239.

¹⁷⁶ Gulf of Tonkin. National Security Agency/Central Security Service. URL: <https://www.nsa.gov/Helpful-Links/NSA-FOIA/Declassification-Transparency-Initiatives/Historical-Releases/Gulf-of-Tonkin/> (date of access: 10.04.2025).

Серед розсекречених матеріалів була стаття історика АНБ Роберта Хеніока «Skunks, Bogies, Silent Hounds, and the Flying Fish: The Gulf of Tonkjin Mystery, 2-4 August 1964»¹⁷⁷, в якій він дійшов висновку, що АНБ навмисно надавало американському керівництву спотворені звіти про події 4 серпня. Так, Американські розвідоргани неправильно інтерпретували або проігнорували дані, згідно з якими вночі 4 серпня в'єтнамський флот займався лише евакуацією пошкоджених катерів, а не атакою: «Виявилися два вражаючих висновки... По-перше, справа не лише в тому, що існує інша версія того, що сталося; справа в тому, що тієї ночі не було ніякого нападу»¹⁷⁸.

Крім того, АНБ цілеспрямовано вилучило більшість повідомлень перехоплень, які суперечили версії про напад: «Інформація SIGINT була представлена таким чином, що відповідальні особи, які приймають рішення... не мали повної та об'єктивної картини», «Майже 90 відсотків усієї доступної розвідувальної інформації було приховано»¹⁷⁹. Командування Військово-морських сил, аналітики АНБ, Центрального розвідувального управління, Держдепартаменту та інших відомств не вірили у версію про напад, але їхньою позицією було знехтувано: «Багато високопосадовців... не бачили доказів, які б підтверджували в'єтнамський напад»¹⁸⁰.

Історик Хеніок також вважає, що попри сумніви, інцидент було використано для проштовхування резолюції Тонкінської затоки, яка дала президенту Джонсону привід до розгортання війни у В'єтнамі: «Адміністрація Джонсона використала інцидент 4 серпня для того, щоб використати відроджену резолюцію...», «...президент Джонсон тепер мав юридичне прикриття для використання будь-якої військової сили, яку він захоче. Коли він почув про ухвалення резолюції обома палатами, він розсміявся і сказав

¹⁷⁷ Hanyok R. J. Skunks, Bogies, Silent Hounds, and the Flying Fish: The Gulf of Tonkjin Mystery, 2-4 August 1964. *Cryptologic Quarterly*. 1998. P. 1-55. URL: <https://media.defense.gov/2021/Jun/29/2002751691/-1/-1/0/SKUNKS.PDF> (date of access: 10.04.2025).

¹⁷⁸ Ibid.¹⁷⁷, p. 3.

¹⁷⁹ Ibid.¹⁷⁸.

¹⁸⁰ Ibid.¹⁷⁷, p.39.

своєму помічникові, що ця резолюція "була як бабусина нічна сорочка". Вона покриває все»¹⁸¹.

Вже наступного дня після Тонкінського інциденту Армія США завдала першого авіабомбового удару по території Північного В'єтнаму. Наступні події шістнадцятирічної війни знає весь світ: про воєнні злочини, вчинені американськими військовими і її союзниками, як-от масове вбивство в Сонгмі, в Хюе, застосування вогнеметів та напалму для знищення противника та поселень місцевих жителів, активна воєнна пропаганда серед молоді Америки, військове втручання у внутрішні справи сусідніх із В'єтнамом країн – Лаосу та Королівства Камбоджа тощо. Знехтувавши принципами міжнародного права та правами людини, Штати програли війну з величезними втратами та спричинивши прямо чи опосередковано загибель, за різними даними, від 195 до 430 тисяч лише мирного населення країни вторгнення. Повторюючи про те, що американська влада несе визволення та демократію у В'єтнам, 29 студентів-протестувальників було вбито під час антивоєнних рухів в Америці¹⁸².

З огляду на вищевикладене, постає питання: «Чому не спрацювало міжнародне право?». У світі, де держави й суверени відстоюють «свою» справедливість, будь-який правовий акт, міжнародного характеру чи внутрішнього працює лише за умови, що він має під собою підґрунтя – економічне, політичне, військове. Тобто можливість дії де-факто, узгоджуючись з-, підлаштовуючись під де-юре, або ігноруючи його. Сполучені Штати Америки вийшли з Другої світової війни переможцями з мінімальними втратами відносно всіх інших її учасників, а так їхня бойова міць була найбільшою серед усіх інших країн: лише особовий склад їхньої армії налічував три мільйони військовослужбовців¹⁸³, не кажучи вже про

¹⁸¹ Ibid.¹⁷⁷, p. 46.

¹⁸² Труш К. Роби, як вони: чого російське суспільство може навчитися історія антивоєнного руху у США. *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/robi-yak-voni-chomu-rosiyske-susplstvo-mozhe-navchiti-istoriya-antivoyennogo-ruhu-u-ssha-2040979.html> (дата звернення: 10.04.2025).

¹⁸³ Active Duty Military Personnel, 1940–2011. *InfoPlease*. URL: <https://www.infoplease.com/us/military/active-duty-military-personnel-1940-2011> (date of access: 10.04.2025).

передові розробки у сфері військово-промислового комплексу, єдиною протиположністю яким був Радянський Союз¹⁸⁴, однак бойове оснащення якого зазвичай поступалося американському, а напад на ядерну державу не розглядала в якості сценарію тих часів жодна сторона світової спільноти. Захистом від економічних санкцій слугувала залежність половини світу від американської наукової та фінансової сфер, від політичної – її присутність у всіх країнах у ролі далеко не останньої впливової політико-економічної фігури. Так, підкоривши та забезпечивши собі захист від втручання зі сторони небажаних для американської влади того часу світової спільноти, а згодом і власного населення, США використали «право сильного» або перефразували – фактичну можливість. На той момент дійсним у міжнародно правовому бутті стало право, яке американська влада могла просувати на міжнародній арені, а можливі заперечення могли вийти за межі легальності, якщо не мали під собою політико-економічного забезпечення. ООН, яка була створена як протиположність будь-якій силі, що загрожує безпеці світової спільноти вперше викликала питання щодо її спроможності виконувати своє призначення.

Повертаючись до операції НАТО в Югославії нагадаємо, що окремо своїм «правом сильного» скористалися США під час бомбардування китайського посольства, непрямий умисел якого дуже згодом був підтверджений очільником ЦРУ під час слухань у Конгресі¹⁸⁵. Офіційною ж відповіддю НАТО щодо серії інцидентів є наполягання речника організації на тому, що літаки Організації бомбардували тільки «законно визначені військові цілі» і якщо більше цивільного населення загинуло, то це тому, що НАТО було примушене до військових дій¹⁸⁶. Так, Альянс застосував свої збройні сили на території, що не належали її юрисдикції й тим самим порушили Статтю 6 Північноатлантичного договору. Завершення війни було оголошено

¹⁸⁴ Довідник НАТО. Brussels : Office of information and press NATO, 2001. 608 с.

¹⁸⁵ CNN - Chinese demand U.N. meeting after Belgrade embassy attacked - May 7, 1999. *CNN International - Breaking News, US News, World News and Video*. URL: <https://edition.cnn.com/2000/WORLD/europe/04/08/embassy.bombing/index.html> (date of access: 10.04.2025).

¹⁸⁶ Civilian deaths 'necessary price'. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/357355.stm> (date of access: 10.04.2025).

Резолюцією ООН S/RES/1244 (1999), яка підтвердила цілісність Союзної Республіки Югославії, а згодом і незалежність Косово. Втім, ООН знову не змогла реалізувати механізми захисту принципів міжнародного права в той момент, коли це потребувалося найбільше, лише де-юре підтвердивши факт утворення нових суб'єктів міжнародних відносин. Завершення Югославських війн сталося не лише завдяки вмінню міжнародних правників усіх сторін конфлікту писати юридичні тексти: за кожною із них стояли економічно-політична та військова міць, співвідношення яких однієї сторони до іншої дає чи позбавляє право просувати свої інтереси.

У наш час, «право сильного» вимагає передусім і наявність ядерно-ракетного озброєння. Корейська Народна Демократична Республіка, вийшовши у 2003 році з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, розпочала свою ядерну програму, оголосивши це необхідним превентивним заходом щодо дій країн Шестисторонніх переговорів. Однак наразі така превентивна діяльність фактично має всі ознаки провокацій воєнного характеру – північнокорейські ракетні випробування 2017-2024 років неодноразово спричиняли занепокоєння сусідніх країн – Японії та Республіки Корея, адже саме їхні повітряних простір та виключні економічні морські зони були порушені внаслідок їх проведення. Китайська Народна Республіка, стратегічний партнер КНДР, допомагає зрощенню військового потенціалу першої, ядерного зокрема, не дивлячись на те, що являється країною-підписантом ДНЯЗ. Так, Північна Корея стала ще однією стороною, що отримала фактичну можливість вести агресивну міжнародну політику. Китай, зі свого боку, попри масові порушення прав уйгурів у Сіньцзяні та агресивну політику щодо Тайваню продовжує бути стратегічним економічним партнером усього світу, оскільки інші азійські країни ще не мають достатніх економіко-виробничих можливостей щоби стати відповідними альтернативами.

У жодній із наведених вище політичних ситуацій ООН не змогла кардинально чи хоча б у достатній мірі вплинути на будь-яку зі сторін, а

процес зміни геополітичної обстановки в європейському, азійському, північно-американському, південно-африканському, а й із нещодавнього часу північно-атлантичному регіоні не відрізняється позитивною динамікою або принаймні стабільністю як для конвенційного, так і для звичаєвого права. Так, убачається реакція міжнародного права, в якому держава в самообороні розраховує на себе й партнерів, а не на міжнародну спільноту.

Висновок до Розділу 2. Розвиток сучасного міжнародного права ввів у себе як досягнення минулої історії, такі і її вади. З прогресом у теоретичній основі міжнародного права ми стикаємося з практичним тяжінням окремих держав, суверенів, їх союзів у зверненні до застарілих історичних теорій міждержавних відносин, зокрема справедливої війни. Зароджена в епоху Стародавнього Риму, розвинута християнськими теологами, використана в епоху відродження, й, власне відроджена в сучасних міждержавних відносинах, теорія справедливої війни хоч і слугує лише предметом аналогій і дискусій, але сам факт наявності таких свідчить про те, що розвиток права держав на самооборону, як форми застосування збройної сили, рухається не в напрямі прогресу, повертаючись до застарілих традицій й посилаючись на «право сильного».

Сучасні конвенційне й звичаєве право, за відсутності достатньої сили – гаранта виконання їх положень – перетворюється в примарну надію народів, що зазнають агресії, на мирне майбутнє. Міжнародні договори та зобов'язання не є «абсолютними», за кожними з них завжди стоїть економічна, політична, фінансова й військова моці. «Коли дипломати говорять, гармати мовчать»¹⁸⁷. А чи зможуть говорити дипломати, якщо гармат немає? Зможуть, тільки слухати їх ніхто, в кого є гармати, не стане. Міжнародне право є інструментом у світовій системі міжнародних відносин, яке не існує окремо від буття тієї чи іншої держави й завжди підкріплюється економіко-політичною та військовою основою.

Убачаючи в Україні економічний та людський ресурси, застосовуючи всі методи гібридної війни та використовуючи прецеденти неправомірних рішень щодо використання збройних сил та ведення воєнних дій інших держав та організацій, РФ вирішила скористатися і своїм «правом сильного», чому присвячений наступний, третій розділ, цієї роботи.

¹⁸⁷ Цитата Молотова В'ячеслава Михайловича.

РОЗДІЛ 3. САМООБОРОНА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Збройна агресія Російської Федерації проти України є сукупністю воєнних, політичних, економічних, інформаційних та інших ворожих дій Росії проти українських держави та суспільства з метою демонтажу незалежності України, згортання курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, загарбання частини українських територій, формування псевдодержавних утворень, зниження економічних та науково-технологічного потенціалу, дестабілізації суспільно-політичної ситуації, ускладнення міжнародного положення країни тощо¹⁸⁸.

3.1. Самооборона України в період із початку агресивної війни Росії до повномасштабного військового вторгнення (2014-2022). Першим юридично значущим фактом початку російської інтервенції в Україні й передвісником незворотності курсу порушення її суверенітету й територіальної цілісності є прийняте Радою Федерації Федерального зібрання РФ у суперечення положенням міжнародного договірної й звичаєвого права та з метою «...нормалізації суспільно-політичної обстановки...»¹⁸⁹ рішення про використання регулярних російських збройних сил на території України. Для створення видимості законності дій, російська сторона починає вчиняти акти гібридної агресії, першими з яких стали масштабна дезінформаційна кампанія й пряме завчасне введення російських збройних сил на територію української Автономної Республіки Крим.

¹⁸⁸ Головка В. В. Збройна агресія Російської Федерації проти України. *Енциклопедія історії України* : Енциклопедія / ред. В. А. Смолій ; НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2021. Т. 1 : Додатковий том. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=zbroyna_agresija_rosijskoji_federatsiji_protiv_ukrajiny (дата звернення: 11.04.2025).

¹⁸⁹ Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление от 01.03.2014 № 48-СФ. URL: http://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_Совета_Федерации_от_01.03.2014_№_48-СФ (дата обращения: 12.04.2025).

Першим виправданням агресивних дій російської держави на міжнародному рівні зайнявся постійний представник РФ при ООН В. Чуркін, зачитавши звернення Януковича до російського президента Путіна з проханням використовувати російські збройні сили для забезпечення правопорядку в Україні. За словами посла, Янукович звернувся до російського президента з проханням «використати збройні сили РФ для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності та захисту населення України». Чуркін сказав, що звернення датоване 1 березня¹⁹⁰. Постпред продемонстрував членам Ради фотокопію звернення Януковича, а наступного дня заявив під час дебатів із постійним представником України в ООН Юрієм Сергєєвим у стінах Ради Безпеки, що дії Росії в Україні мають законний характер, використання сили було абсолютно необхідним¹⁹¹. Утім, через три роки російська сторона сама підтвердила Генеральній прокуратурі України листом Генеральної прокуратури РФ, що «...ні до Адміністрації Президента Російської Федерації, ні до Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації будь-яка заява Януковича В.Ф. із проханням використовувати Збройні Сили Російської Федерації на території України не надходила й цими державними органами не розглядалася»¹⁹².

Крім того, навіть за умови існування й надсилання зазначеного вище листа Януковича, захід регулярних військ РФ є протиправним. Закон України від 22 лютого 2000 року № 1479-III «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» в редакції від 21 липня 2013 року встановив порядок допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України та умови їх перебування в Україні, а також порядок здійснення контролю за їх діяльністю під час

¹⁹⁰ Организация Объединённых Наций. В Совете Безопасности Виталий Чуркин предъявил копию обращения Виктора Януковича к президенту России с просьбой использовать в Украине вооруженные силы. *Новости ООН*. URL: <https://news.un.org/ru/story/2014/03/1238691> (дата обращения: 12.04.2025).

¹⁹¹ Организация Объединённых Наций. В Совете Безопасности накаляются страсти вокруг Украины. *Новости ООН*. URL: <https://news.un.org/ru/audio/2014/03/1021911> (дата обращения: 12.04.2025).

¹⁹² Луценко Ю. Прийшов лист від Генпрокуратури РФ. Пишуть, що ні Адміністрація Президента РФ, ні Совет Федерації РФ не отримували ніякого листа Януковича. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/LutsenkoYuri/posts/662715100594335> (дата звернення: 12.04.2025).

перебування на території України¹⁹³. Згідно із цим Законом, допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України здійснюється на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України (стаття 2), за умови, що такі підрозділи не підпорядковані державам, які не визнали незалежність та територіальну цілісність України або висувають до неї територіальні претензії (частина 4 статті 4), а необхідними умовами, яким має відповідати міжнародний договір України щодо порядку допуску і умов перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав, є, серед іншого, додержання такими підрозділами законів України, утримання від будь-якої політичної діяльності в Україні, а також від іншої діяльності, не сумісної з її національними інтересами (пункт «г» частини 1 статті 5). До того ж пропозиція щодо допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України вноситься до Ради національної безпеки і оборони України Міністерством закордонних справ України разом з Міністерством оборони України (частина 1 статті 7), після чого РНБО, визнаючи відповідність допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України національним інтересам і законам України, в тому числі її міжнародним зобов'язанням, та згідно зі Статутом ООН уносить пропозицію про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України на розгляд Президента України (частина 2 статті 7). Президент України, у свою чергу, на підставі зазначеної пропозиції приймає рішення про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України (частина 1 статті 8), за чим таке рішення відповідно до пункту 23 статті 85 Конституції України підлягає схваленню Верховною Радою України, яка розглядає питання про таке схвалення як невідкладне позачергово (частина 2 статті 8).

З огляду на викладене вище вбачаємо, що правові підстави для введення російських військ на територію України, зокрема в Автономну Республіку

¹⁹³ Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України : Закон України від 22.02.2000 № 1479-III : станом на 21 липня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14/ed20130721#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

Крим, відсутні, а відповідні діяння порушують як внутрішнє законодавство України, так і міжнародне право. Порушивши основну міжнародно-правову норму в цьому контексті, статтю 2(4) Статуту ООН, яка забороняє використання сили, російська сторона вчинила діяння, що також підпадають під визначення агресії, що міститься в пунктах «а», «b», «d», «e», «g» Конвенції, затвердженій резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року¹⁹⁴. Важливо також зазначити, як було обґрунтовано вище, відсутність офіційного запрошення іноземних військ українською владою на момент їх вторгнення, критерій протиправності чого було підтверджено в рішенні МС ООН у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди» (2005), де вказується, що введення військ без дійсної на момент втручання згоди держави є порушенням суверенітету останньої¹⁹⁵.

Серед учинених Росією діянь на території українського Криму були такі, що мають усі ознаки збройного нападу за винятком тих, що складно піддавались оцінці керівництвом держави в умовах політичної нестабільності – офіційне заперечення на той момент російською стороною своєї присутності на території української держави й ведення нею дій особовим складом і технікою без розпізнавальних знаків, у результаті чого в період із початку інтервенції – 20 лютого 2014 року, гібридна агресія РФ включала захоплення й блокування роботи об'єктів критичної інфраструктури¹⁹⁶, органів державної влади¹⁹⁷, медіа-структур¹⁹⁸, транспортних вузлів і шляхів¹⁹⁹, погрози й

¹⁹⁴ Ibid.¹⁶⁶.

¹⁹⁵ Ibid.⁶², р. 35, § 53.

¹⁹⁶ Волянюк О., Майоров М. Блокада аеродрому «Бельбек». Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/blokada-aerodromu-belbek-48a35dd75ce04a1ddfb0f10e567bflc3.html> (дата звернення: 12.04.2025).

¹⁹⁷ Волянюк О. Органи влади Криму – перші жертви збройної агресії. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/viiskove-zakhoplennia-krymskoho-uriadu---42f22f4e8a2b838e700645d25567bb7f.html> (дата звернення: 12.04.2025).

¹⁹⁸ Лисенко О. Окупанти знищують у Криму українські медіа. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zakhoplennia-derzhavnoho-teleradiomovnyka---fbc0f0d00f7079972b9da362f9c873c7.html> (дата звернення: 12.04.2025).

¹⁹⁹ Лешан Є. Межа з окупованим Кримом під контролем окупантів. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/kolyshni-biitsi-berkutu-vstanovliuiut-blokpost-pid-armianskom-694c1a1cd6cb0db0d3d26deeb8609ed9.html> (дата звернення: 12.04.2025).

учинення насильства щодо цивільних, напади на військові частини Збройних Сил України^{200 201}.

З початком кризи в Криму, за словами заступника начальника Управління інформаційних технологій Міністерства оборони України Сергія Галушка, «...правовий режим воєнного стану або спеціальний режим антитерористичної операції не був введений, незважаючи на доцільність цього. Відповідно, Збройні сили України за своїм призначенням щодо захисту територіальної цілісності та суверенітету держави не були застосовані»²⁰². Міністерство закордонних справ України оприлюднило перелік пунктів двосторонніх угод із Росією, які та порушила своєю військовою інтервенцією в Криму й спільно з іншими органами державної влади доклало зусиль до інформування міжнародної спільноти про ці події.

В умовах агресії РФ проти України, її територіальної цілісності й суверенітету, незаконно проведений 16 березня 2014 року і сфальсифікований «референдум» про статус Криму не був сприйнятий міжнародною спільнотою як легітимний, що підтверджено схваленням Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 року резолюції № 68/262 «Територіальна цілісність України»²⁰³. Роман Рувінський у своїй книзі «Правопорядок в умовах глобальної кризи: трансформації, тенденції, загрози» визнає, що проголошення Автономною Республікою Крим і містом Севастополем своєї незалежності від України і приєднання Республіки Крим і Севастополя до Російської Федерації як її суб'єктів, що відбулося після цього – подія, яка сама по собі стала серйозним ударом по й без того хиткій конструкції міжнародного правопорядку та яка спричинила цілу низку нових проблем і протиріч на

²⁰⁰ Група невідомих відібрала зброю в українських військових у Євпаторії - джерело. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/politika/grupa-nevidomih-vidibrala-zbroyu-v-ukrayinskih-viyskovih-u-yevpatoriyi-dzherelo-337385.html> (дата звернення: 12.04.2025).

²⁰¹ Складена карта розташування збройних сил Росії на території Криму. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/politika/aktualne-roztashuvannya-zbroynih-sil-rosiyi-na-teritoriyi-krimu-337418.html> (дата звернення: 12.04.2025).

²⁰² Шрамович В., Галушка С. Чи був наказ використовувати зброю в Криму? *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150319_crimea_arms_order_vs (дата звернення: 12.04.2025).

²⁰³ Организация Объединённых Наций. Территориальная целостность Украины. Вена : Генеральная Ассамблея ООН, 2014. 2 с. URL: https://digitallibrary.un.org/record/767883/files/A_RES_68_262-RU.pdf (дата обращения: 12.04.2025).

міжнародній арені: «Приєднання Криму до Росії не тільки призвело до найширшого поширення політики одно- й багатосторонніх санкцій, а й значно прискорило руйнування інститутів повоєнного устрою світу, що поступово протікає, а також інститутів, що сформувались у міжнародному праві за підсумками холодної війни СРСР і США»²⁰⁴. Позицію науковця критикують його «співвітчизники», апелюючи до історично міжнародної справедливості: «...приєднання Криму до Росії – зовсім не "удар по міжнародному правопорядку", як вважає автор [Рувінський], а, по-перше, *ліквідація історичного непорозуміння* [курсив – наш], по-друге, захист росіян, над якими нависла загроза, якщо не геноциду, то дискримінації»²⁰⁵. Особливості поняття справедливості в міжнародних відносинах, його застарілості, як етапу розвитку міжнародного права, й «ціна» окликам про неї на міждержавному рівні була висвітлена в попередньому, другому, розділі цієї роботи.

Подальші кроки України щодо стабілізації ситуації в Криму включали дії, що мають ознаки звернення до партнерів по допомозі в реалізації права держави на колективну самооборону (за Дінштейном – колективна самооборона, здійснювана індивідуально або колективно) в розумінні, наданому рішенням у справі «Нікарагуа»²⁰⁶: Міністерство закордонних справ України 1 березня 2014 року звернулося до США, НАТО і ЄС із проханням розглянути всі можливі механізми для захисту територіальної цілісності та суверенітету України, для захисту українського народу та захисту ядерних об'єктів, які знаходяться на території України, за чим Україна привела свої

²⁰⁴ Рувинский Р. З. Правопорядок в период глобального кризиса: трансформации, тенденции, угрозы : Книга. Санкт-Петербург : Алетей, 2020. 350 с., с. 301-302.

²⁰⁵ Дахин А. В. Правовое государство: «кризис» или «признаки победной стратегии»? *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2021. Т. 2, № 54. С. 213–215. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoporyadok-v-usloviyah-globalnogo-krizisa-aktualnaya-povestka-dlya-issledovateley-yuristov-gossluzhaschih-materialy-nauchno> (дата обращения: 12.04.2025) (цитовання здійснено з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

²⁰⁶ Ibid.³⁷, р. 105, § 199: «Суд вважає, що в міжнародному звичаєвому праві, як загальному, так і в міжамериканській правовій системі, не існує норми, яка б дозволяла здійснювати колективну самооборону за відсутності запиту з боку держави, яка вважає себе жертвою збройного нападу. Суд доходить висновку, що вимога прохання держави, яка є жертвою передбачуваного нападу, є додатковою до вимоги про те, що така держава повинна була заявити про те, що вона зазнала нападу».

збройні війська в найвищу ступінь боєготовності²⁰⁷. Утім, як у 2021 році зауважив Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, у 2014 році реакція з боку ООН і міжнародної спільноти на початок агресії РФ проти України була недостатньо ефективною й не змогла зупинити її подальше розгортання²⁰⁸. Україна хоч і здобула безумовну підтримку НАТО та США, проте така підтримка не увінчалася жодними практичними наслідками²⁰⁹, тому напевно можна сказати, що під час спроби анексії Криму (активна фаза 20 лютого – 18 березня 2014 року) було здійснено право держави на самооборону чи, хоча б, заявлено про нього, навіть за наявності, на нашу думку, відповідних підстав.

16 березня, в один день із нелегітимним «референдумом» у Криму, у восьми областях східної та південної України мала розпочатись операція «Русская весна» за схемою початку проросійських мітингів, на яких мали бути проголошені «народні губернатори», а далі – захоплення державних органів влади. Тоді українським спецслужбам вдалося зірвати цей сценарій. Із 6 квітня у східних областях України почалася нова хвиля вуличних акцій і захоплень адмінбудівель, у яких брали участь, серед інших, російські громадяни, включно зі співробітниками спецслужб. Одночасно було проголошено створення Донецької, Луганської, Харківської «народних республік», були здійснені спроби аналогічних дій в інших областях України, що відбувалося за кримським сценарієм. Єдиним винятком стала відсутність участі в захопленні органів державної влади «зелених чоловічків» – військ підрозділів ЗС РФ без знаків розрізнення²¹⁰.

²⁰⁷ Україна просить захисту у США, ЄС і НАТО. *LB.ua, Інтерфакс-Україна*. URL: https://lb.ua/news/2014/03/01/257791_ukraina_prosit_zashchiti_ssha_es_nato.html (дата звернення: 12.04.2025).

²⁰⁸ ДП «Редакція газ. «Голос України». Реакція ООН на окупацію Криму була недостатньо ефективною. *Голос України - газета Верховної Ради України*. URL: <https://www.golos.com.ua/article/343340> (дата звернення: 13.04.2025).

²⁰⁹ Марченко Я. Реакція НАТО на тимчасову окупацію Росією Кримського півострова. *«Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., м. Тернопіль, 18–19 квіт. 2024 р. С. 156–158. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/44817/2/MCTD_2024_Marchenko_Ya-Reaction_of_NATO_to_156-158.pdf (дата звернення: 13.04.2025), с. 158.

²¹⁰ Ibid.¹⁸⁸.

У відповідь на засилання Росією диверсантів та розширення контрольованої ними території на Донбасі 14 квітня 2014 року в. о. Президента України Олександр Турчинов указом № 405/2014²¹¹ увів у дію рішення РНБО від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», чим оголосив проведення Антитерористичної операції (АТО). На відміну від бойовиків українська сторона спочатку не була готова до широкомасштабних воєнних операцій, які б призводили до втрат серед мирного населення та масових руйнувань. Вони не були готові діяти і в умовах гібридної війни, коли виконанню бойових завдань перешкоджає власне населення, а також російські громадяни, які видають себе за пересічних українців²¹².

Першою спробою на міждержавному рівні врегулювати ситуацію на сході України стали Чотиристоронні переговори щодо врегулювання збройного конфлікту між Росією та Україною за участі вищих дипломатичних представників України, ЄС, США та Росії, що відбулася в Женеві 17 квітня 2014 року. Державний секретар США Джон Керрі під час переговорів заявив, що незважаючи на заперечення Росії, США надали російському міністру переконливі докази російської причетності до загострення становища в східних областях України²¹³. Однак жодних силових заходів не обговорювалося, а у світлі початку агресивної війни РФ проти України гібридними методами, питання права на самооборону на той час не піднімалося.

Після проведення виборів Президента України у травні 2014 року українські силові структури посилили тиск на проросійських бойовиків, розпочавши активні наступальні дії. 26 травня було звільнено Донецький міжнародний аеропорт, а 13 червня був звільнений центр Маріуполя.

²¹¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

²¹² Ibid.¹⁸⁸.

²¹³ США, ЄС і Росія домовилися про кроки щодо врегулювання в Україні. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140417_geneva_agreement_it (дата звернення: 13.04.2025).

Відповіддю на це стали терористичні акти. Президент України Петро Порошенко 20 червня виступив із мирним планом урегулювання ситуації, який включав тимчасове одностороннє перемир'я, що, однак, не влаштовувало російське керівництво, оскільки не передбачалося гарантій припинення інтеграції України в ЄС і НАТО та не визнавалася законність анексії Криму²¹⁴.

Після провалу перемир'я 30 червня 2014 року українські війська перейшли в наступ, що спричинило паніку серед проросійських збройних формувань. Ключовим моментом став відступ бойовика Ігоря Гірка з Слов'янська до Донецька з великими втратами, що засвідчило слабкість бойовиків без прямої підтримки ззовні. Після поразки під Слов'янськом Росія впродовж липня-серпня 2014 року значно розширила підтримку незаконних збройних формувань: перекидання «відставників», «відпускників» та осіб із бойовим досвідом та зв'язками з російськими силовими структурами, обстріли українських позицій із території РФ, залучення авіації, використання зенітно-ракетного комплексу «Бук» проти малайзійського борту «МН-17», що призвело до загибелі цивільних, створення тренувальних таборів у Росії для бойовиків, широкомасштабне постачання зброї, зокрема важкої техніки, через контрольовані пункти на кордоні²¹⁵, а в період дії Мінських домовленостей регулярні російські війська брали безпосередню участь у бойових діях на суверенній території України. Вважаємо доцільним підкреслити, що перераховані діяння РФ у багатьох аспектах перекликаються з такими, що здійснювалися США на території Нікарагуа проти Нікарагуа, де у відповідній справі МС ООН засвідчила протиправність діянь американської сторони й дійсність її прямого втручання у внутрішні справи Нікарагуа, зокрема застосування сили, зокрема – збройне, а також підпадають під визначення агресії в Резолюції ГА ООН 3314 (1974). Водночас на внутрішньо-законодавчому рівні конфлікт не визнавався міжнародним, тому підстав у зверненні до права на самооборону не вбачалось.

²¹⁴ Ibid.¹⁸⁸.

²¹⁵ Ibid.¹⁸⁸.

Станом на середину 2017 року стало очевидним, що формат АТО на Донбасі не відповідав офіційній позиції України про міждержавний конфлікт із Росією. Верховна Рада України, прийняла 18 січня 2018 року Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»²¹⁶, ґрунтуючись і керуючись Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами, виходячи з того, що відповідно до пунктів «а», «b», «с», «d» та «g» статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) ГА ООН «Визначення агресії» РФ чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, підтверджуючи невіддільне суверенне право України на самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН, визначила особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України, зокрема здійснило трансформацію АТО в Операцію об'єднаних сил (ООС). Цим було зафіксовано офіційну позицію України, що конфлікт на Донбасі є міждержавним воєнним протистоянням²¹⁷. Із прийняттям цього Закону Україна задекларувала, що її подальші діяння в цьому контексті здійснюються в якості самооборони проти збройної агресії.

Наступною віхою застосування Україною права держави на самооборону й кардинальною зміною категорії самооборони – переходом від індивідуальної самооборони, що здійснюється індивідуально, до колективної оборони, здійснюваної колективно, стало повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

²¹⁶ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII : станом на 18 січн. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/ed20180118#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

²¹⁷ Ibid.¹⁸⁸.

3.2. Самооборона України з початку повномасштабного військового вторгнення Росії (з 2022). Одним із компонентів гібридної агресії Російської Федерації проти України до початку повномасштабного вторгнення стали акти кіберагресії проти України, що почалися за трохи більше до переламної дати в історії російської агресії. Так, із початку 15 лютого 2022 року DDoS-атаки значно посилювалися на передодні вторгнення. 23 лютого Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України повідомила: «Були атаковані сайти Кабінету Міністрів України, Верховної Ради, Міністерства закордонних справ, Служби безпеки України та інших органів влади. Водночас активізувалися фішингові атаки на органи державної влади та об'єкти критичної інфраструктури, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, а також спроби проникнення до мереж приватного та державного секторів і подальших деструктивних дій... Сьогоднішні кібератаки вже навіть не потребують детальної технічної атрибуції. Атакувальники, особливо не ховаючись, використовують для фішингових розсилок та DDoS-атак бот-мережі, які нашими спецслужбами однозначно ідентифікуються як пов'язані зі спецслужбами країни-агресора»²¹⁸.

Питання віднесення зазначеного нападу в кіберпросторі до акту збройної агресії проти України, достатнього для початку дій із самооборони держави згідно статті 51 Статуту ООН, не було розглянуто, адже наступного дня, 24 лютого, почалося російське повномасштабне вторгнення. Беззаперечно, з погляду цивілізованої світової спільноти дії Росії грубо порушували безліч норм міжнародного права, що містяться в міжнародних договорах, праві прав людини, дипломатичному, гуманітарному, кримінальному, космічному, атомному, морському праві, вкотре поставлено під сумнів чинність інституту міжнародно-правової відповідальності тощо.

Водночас варто відзначити безуспішні спроби російської сторони легітимізувати вторгнення, які, в основному, були розраховані на внутрішню

²¹⁸ Сьогоднішні атаки – продовження атак 15 лютого. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/23-lyutogo-2022-roku-stavsya-chergovii-akt-kiberagresiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 13.04.2025).

визначену аудиторію та лояльних до загарбницької політики осіб інших держав. Можемо відзначити й спробу зробити видимість, нібито Росія діяла у відповідності зі статтею 51 Статуту ООН, де вона, наприклад, розпочала воєнні дії у відповідь на «...диверсію українських силовиків на заводі "Стирол" у Горлівці», де начебто було здійснено «...запобігання підризу диверсантами ЗСУ ємності з хлором на очисних спорудах у районі Горлівки. Диверсанти, які намагалися пробратися на хімоб'єкти в ДНР, говорили польською мовою...»²¹⁹ з метою захисту пізніше признаних нею квазіреспублік. Окупаційна влада заявила, що на шоломі в одного з «диверсантів» була екшн-камера, яка записувала бій, засоби індивідуального захисту та амуніція закордонного зразка: «Судячи з усього, за допомогою неї бойовики планували надати своєму керівництву підтвердження виконання завдання»²²⁰. Утім, уже наступного дня навіть російські медіа запідозрили, що «напад» був інсценованим: «Відео з екшн-камери, яке раніше викладали в каналі Народної міліції ДНР із боями "українських диверсантів", виявилось зробленим аж 8 лютого. Інформація про це є в мета-даних ролика, який досі висить у каналі Народної міліції. А сам проєкт називається "2021-02-04 ДРГ.prproj"»²²¹. Наведений приклад ілюструє фіктивність доказової бази РФ, що спрямована на виправдання вторгнення, як у якості відповіді на вчинений на неї напад, якого не відбулося, так і в якості превентивної самооборони, до якої російська влада апелювала у зв'язку з незмінністю євроатлантичного курсу України.

Крім того, в день повномасштабного вторгнення постійний представник РФ при ООН повідомив Генерального секретаря ООН, що військові дії були

²¹⁹ ru2ch. В ДНР заявили, что предотвратили диверсию украинских силовиков на заводе "Стирол" в Горловке, ранен охранник При попытке проникновения в ДНР. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32694> (дата обращения: 13.04.2025). Тут і надалі цитування цього російського джерела здійснено з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

²²⁰ ru2ch. В ДНР заявили, что на шлеме у одного из диверсантов была экшн-камера, которая записывала бой, средства индивидуальной защиты и аммуниция. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32696> (дата обращения: 13.04.2025).

²²¹ ru2ch. Видео с экшн-камеры, которое ранее выкладывали в канале Народной милиции ДНР с боями "украинских диверсантов", оказалось сделано аж 8 февраля. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32819> (дата обращения: 13.04.2025).

«здійснені відповідно до статті 51 Статуту ООН у межах здійснення права на самооборону». У пояснення він просто додав промову, яку Путін виголосив перед населенням Росії раніше того дня, оголосивши про початок кампанії. Потім російський представник передав відповідне повідомлення Раді безпеки²²².

Експерти з міжнародного права та зовнішньої політики критикували посилення Росії на самооборону та гуманітарну інтервенцію як аргумент до збройного вторгнення. Колишній юрисконсульт Державного департаменту США Джон Б. Беллінджер III: «Припущення президента Володимира Путіна та інших російських офіційних осіб про те, що застосування сили Росією є виправданим згідно зі статтею 51 Статуту ООН, не має ні фактичного, ні юридичного підтвердження... Україна не вчиняла й не погрожувала вчинити збройний напад проти Росії чи будь-якої іншої держави-члена ООН. Навіть якщо Росія могла довести, що Україна вчинила або планувала вчинити напади на росіян в українських областях Донецька та Луганська, стаття 51 не дозволяла б дії колективної самооборони, оскільки Донецьк і Луганськ не є державами-членами ООН. Справді, вони навіть не кваліфікуються як держави за міжнародним правом, незважаючи на нібито відокремлення від України та визнання Росією їх незалежності. Заяви Путіна про те, що Україна вчиняє «геноцид» росіян у Донецьку та Луганську, хоча і є ледь завуальованою спробою виправдати застосування Росією сили мовою міжнародного права, також не підтверджені фактами та в жодному разі не дадуть Росії права розпочати вторгнення в Україну. Конвенція про геноцид визначає геноцид як певні, визначені дії, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Немає жодних доказів того, що Україна брала участь у будь-якій із визначених дій, і, звісно, жодних доказів наміру знищити повністю або частково будь-яку групу на сході України. Навіть якщо український уряд порушував права людини проти росіян на сході України, ані

²²² Небензя В. Письмо Постоянного представителя Российской Федерации при Организации Объединенных Наций от 24 февраля 2022 года на имя Генерального секретаря. Совет Безопасности ООН, 2022. 8 с. URL: <https://docs.un.org/ru/S/2022/154> (дата обращения: 13.04.2025).

Конвенція про геноцид, ані Статут ООН не дозволяють сторонам конвенції чи державам-членам ООН застосовувати силу для виправлення актів геноциду чи серйозних порушень прав людини»²²³.

Крім того, російська влада намагалася знайти виправдання своїм діям у діях країн Заходу в історії після Другої світової війни, зокрема з оглянутої в другому розділі цієї роботи операції НАТО в Югославії «Союзна сила». Західні лідери неодноразово відкидали такі аргументи, заявляючи, що Косово є унікальним випадком через велику кількість жертв під час балканських війн на тлі насильницького розпаду Югославії. Водночас зазначимо, що навіть оминаючи історико-політичні аспекти зазначеної операції, частина з яких уже була описана в цій роботі, російські доводи не є належними з огляду на принцип міжнародного права, де порушення останнього не може створювати нову правову норму або легітимізувати протиправні дії (принцип «ex injuria jus non oritur» – із неправомірного не виникає право).

Професор міжнародного права в Школі права Вандербільта Інгрід (Вюрт) Бранк коментує аргументи самооборони Росії як смішно слабкі: «Загалом, покладання Росії на всі ці прецеденти є корисливим, позбавленим фактичної основи та "морально зіпсованим". Однак Росія має рацію, стверджуючи, що інші могутні країни підірвали заборону міжнародного права на застосування сили та захист територіальної цілісності, навіть якщо цей аргумент не веде до юридичного чи морального виправдання власних дій Росії. Певною мірою заборона на застосування сили була підірвана спробами досягти інших цілей через міжнародне право, зокрема, прав людини та гуманітарних цілей, зокрема в Косово та Лівії, але певною мірою також в Іраку та Сирії»²²⁴, із чим, на нашу думку й з огляду на викладене вище в роботі, важко не погодитися.

Професор міжнародного публічного права в Університеті Редінга, науковий співробітник Військово-морського коледжу США Майкл Н. Шмітт

²²³ Bellinger III J. B. How Russia's Invasion of Ukraine Violates International Law. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/article/how-russias-invasion-ukraine-violates-international-law> (date of access: 13.04.2025).

²²⁴ (Wuerth) Brunk I. International Law and the Russian Invasion of Ukraine. *The Lawfare Institute*. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/international-law-and-russian-invasion-ukraine> (date of access: 13.04.2025).

оглянувши аргументи РФ до дій із самооборони, не вбачає належних підстав до посилання на статтю 51 Статуту ООН: «Це означає, що дії Росії є в кращому випадку прикладом "превентивної самооборони", в гіршому, й найбільш точно – чистою агресією... Хоча у промові Путіна говорилося про геноцид, що наводить на думку про вкрай суперечливу основу гуманітарної інтервенції, натомість Путін вирішив назвати російські операції колективним захистом Луганської та Донецької народних республік, із якими Росія щойно підписала договори про взаємну військову допомогу. У цьому відношенні наявність угод не має юридичного значення щодо колективної оборони, оскільки військова допомога може надаватися іншою державою на підставі спеціального запиту. Як зазначив Путін, дві так звані республіки звернулися до Росії з проханням про допомогу, тим самим задовольнивши вимогу запиту, зазначену Міжнародним судом ООН у рішенні щодо воєнізованої діяльності (параграф 199)²²⁵. Проблема для Путіна полягає в тому, що право вимагати військових дій у порядку самооборони (або втручання військових сил ширше, як у випадку допомоги в боротьбі з повстанцями) обмежено державами. У Воєнізованій діяльності (параграф 246)²²⁶ Суд наголосив на цьому: "Принцип невтручання впливає із звичаєвого міжнародного права. Він безумовно втратить свою ефективність як принцип права, якщо втручання буде виправдано простим запитом про допомогу, зробленим опозиційною групою в іншій державі"... Російська атака є просто актом агресії та застосування сили, кричущим порушенням міжнародного права»²²⁷.

26 лютого 2022 року Росія наклала вето на резолюцію Ради Безпеки ООН, яка вимагала б від Москви негайно припинити атаку на Україну та вивести всі війська. Кілька членів Ради назвали цей крок жалюгідним, але неминучим²²⁸. Через кілька днів резолюція Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує

²²⁵ Ibid.³⁷.

²²⁶ Ibid.³⁷.

²²⁷ Schmitt M. N. Russia's "Special Military Operation" and the (Claimed) Right of Self-Defense. *Lieber Institute West Point*. URL: <https://lieber.westpoint.edu/russia-special-military-operation-claimed-right-self-defense/> (date of access: 13.04.2025).

²²⁸ United Nations. Russia blocks Security Council action on Ukraine. *UN News*. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802> (date of access: 13.04.2025).

російське вторгнення, була прийнята переважною більшістю голосів (141 проти 5), 35 країн утрималися²²⁹.

Переважною реакцією на російське повномасштабне вторгнення в Україну стало засудження з боку світових лідерів. Лідери деяких держав схвалили вторгнення, деякі з них побачили в ньому наслідок провокації НАТО, деякі зайняли нейтральну позицію. За час війни, станом на дату написання цієї роботи, в Сирії пав режим Асада, у зв'язку із чим її позиція стосовно російсько-української війни теж змінилася²³⁰, що може відбуватися та відбувається й з іншими країнами, зокрема ключовими союзниками, такими як Сполучені Штати Америки.

28 лютого 2022 року, у відповідності до положень статті 51 Статуту ООН, Постійний представник України при ООН Сергій Кислиця на 11-й надзвичайній спеціальній сесії Генеральної Асамблеї поінформував про застосування Україною свого права на самооборону й закликав Генасамблею голосно вимагати від Російської Федерації припинити наступ на Україну, а також чітко визначитися з віроломною роллю Білорусі та її причетністю до агресії Російської Федерації проти України²³¹. Міжнародна підтримка України, зокрема політична, фінансова, правова, збройна, гуманітарна, є вагомим внеском у реалізацію права держави на самооборону, що має свої результати.

²²⁹ United Nations General Assembly. Aggression against Ukraine. New York : United Nations General Assembly, 2022. 4 p. URL: <https://s3.documentcloud.org/documents/21314169/unga-resolution.pdf> (date of access: 13.04.2025).

²³⁰ Ржеутська Л. Відновлення контактів України з Сирією: чому так поспішно? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/vidnovlennia-kontaktiv-ukraini-z-sirieu-comu-tak-pospisno/a-71212978> (дата звернення: 13.04.2025).

²³¹ Statement by the Permanent Representative of Ukraine H.E. Mr. Sergiy Kyslytsya at the 11th emergency special session of the UN General Assembly. *Permanent Mission of Ukraine to the United Nations*. URL: <https://un.mfa.gov.ua/news/statement-permanent-representative-ukraine-he-mr-sergiy-kyslytsya-11th-emergency-special-session-un-general-assembly> (date of access: 13.04.2025).

Висновок до Розділу 3. Повномасштабному російському вторгненню в Україну передувала низка воєнних, політичних, економічних, інформаційних та інших ворожих дій Росії проти українських держави та суспільства, що розпочалися з актів гібридної агресії, першими з яких стали спроби анексії української Автономної Республіки Крим. Усупереч положенням міжнародного договірної й звичаєвого права, нехтуючи своїми зобов'язаннями, російська сторона впродовж усього часу намагалася знаходити виправдання своїм діям, зокрема посиляючись на право держави на самооборону, гуманітарну інтервенцію або не визнаючи взагалі факт вторгнення й ведення воєнних дій.

Утім, як було доведено, аргументи РФ базувались або на відвертій брехні, що переслідувала цілі безумовної експансії, або застосувалися вкрай незграбно аналогії з протиправними діями держав на міжнародній арені після Другої світової війни. Однак, жодне із цих виправдань не може слугувати приводом до збройної агресії, тим паче не може розглядатися як самооборона.

Подальші акти агресії РФ у Донецькій та Луганській областях України, інших регіонах, а за ними повномасштабне вторгнення, яке супроводжується порушенням великої кількості норм різних галузей міжнародного публічного права, змусило Україну звертатися до зброї, зокрема в порядку 51 статті Статуту ООН, невід'ємне право чого було схвалено абсолютної більшістю держав світу.

Утім, звернення Україною до права держави на самооборону в порядку загаданої статті затягнулося з приводу положення в ній про те, що здійснення такого права має відбуватися доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки. Раді Безпеки ООН за понад три роки війни в Україні не вдалося досягти помітного прогресу в цьому питанні.

ВИСНОВКИ

Право держави на самооборону є складним міжнародно-правовим інститутом, коріння якого сягають природного права людини на життя й на його захист. Розвиток цього права впродовж історії характеризувався і прогресом, і реакцією. Беручи початок із концепції справедливої війни, що дозволяла у визначених випадках і за визначених процедур розпочати збройні дії проти іншої держави, право держави на самооборону зазнало руху до концепції війни-двобою, використання понять (не-)законного ворога, засудження дій очільника однією держави іншою, гуманітарними інтервенціями, як легальними, так і легітимними, заборони застосування сили в міждержавних відносинах та погрози нею й, нарешті, реакції до концепції справедливої війни у формі «права сильного», коли незручні міжнародні договірні й звичаєві норми нівелюють перед визначеними інтересами окремих прошарків населення держав-агресорів.

Розроблений провідними правниками Статут Організації Об'єднаних Націй, інші договірні норми й звичаєве міжнародне право постають перед фактом відсутності належного гаранту забезпечення світового правопорядку. Покладена роль такого гаранту на Раду Безпеки ООН у найкоротший термін показало свою нездатність зберігати мир у повоєнному світі, що двічі зазнав страждань і жахів вселюдського масштабу. Критерій визначення, які саме держави мали стати гарантами миру, не закріплений у Статуті, водночас вбачаємо, що постійний член Ради з правом вето – це закріплений статус держав-переможців Другої світової війни, не більше й не менше. Провідні країни свого часу отримали владу над долями інших країн. Звернення держав до самооборони в розумінні конвенційного права стало лише засобом легітимізації дій з оборони держави, адже подальші дії, якщо учасником конфлікту є постійний представник Ради Безпеки, блокуються правом вето

останнього й притягнення агресора до відповідальності й ефективне втручання в збройний конфлікт світової спільноти стає неможливим.

На жаль, практичний досвід безпорадності конвенційного права держави на самооборону зазнала й Україна й, на жаль, вона не стала першою, а за умови збереження поточного стану речей у міжнародному праві, їй неможливо стати останньою.

Ускладнює ситуацію невинний розвиток методів та засобів ведення війни й застосування сили. Гібридні загрози сьогодні є передвісником більш масштабних конфліктів, а окремі діяння держав агресорів, хоч і можуть не досягати масштабів збройного нападу, є застосуванням сили й визнається багатьма, за певних умов, за збройний напад, що матиме наслідком оборону. Не визначені на сьогодні недвозначно критерії оцінки підстав і меж застосування права на самооборону й вимушена бездіяльність гарантів міжнародного миру й безпеки, змушує держави-жертви звертатися до звичаєвого міжнародного права, яке хоч і заповнює деякі прогалини в неповоротності договірної, водночас створює передумови подвійного тлумачення й відсутність сталого застосування права.

З огляду на проведені дослідження, ми погоджуємося з тезами про необхідність реформування значної частини права міжнародної безпеки як поняття більш загального до права держави на самооборону й водночас розуміємо, що дійсних на момент написання роботи юридичних, договірних механізмів цього процесу не існує. Державам для виживання в складних умовах сьогодення міжнародної арени залишається лише посилювати свої спроможності у військовій, економічній, політичній та інших сферах, де міжнародне право стане опорою, а не завадою у здійсненні права на самооборону. Водночас зазначимо, що за поточної економіко-політичної формації світу, як підтверджено в дослідженні, збройні конфлікти є невід'ємною частиною міждержавного буття. Розвиток права на самооборону має йти в напрямі прогресу, однак, «правом сильного» сьогодні ми рухаємося

назад. Суверенітет держави, як й інші засади міжнародного права, стає декларативним, не закріпленим і не гарантованим фактично.

Так, споглядаючи мовчазність гарантів міжнародної безпеки, сьогодишню інертність Міжнародного Суду ООН, безкарні фактично дії й заяви очільників глобальних держав, людина вимушена спостерігати глобальну трансформацію міжнародного правопорядку, змінюючи свої надії про захист міжнародним правом на уповання на військово-політичну міць своєї держави, що вимагатиме безкінечних економіко-соціальних ресурсів і всеодно не стане гарантом миру й безпеки.

Міжнародне право, як і право держави на самооборону, хоч і має кодифікацію, користується звичаєвістю як своєю іншою властивістю, перебуває у стані постійного руху й, на жаль, вектор цього руху сьогодні визначаємо не ми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативні й документальні джерела.

1. Статут Організації Об'єднаних Націй : Статут від 26.06.1945 р.
URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/unc_harter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція ООН від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 29.03.2025).
3. Версальский мирный договор / полный перевод с франц. подлинника / ред.: Ю. В. Ключников, А. Сабанин. Москва : Литиздат НКВД, 1925. 198 с.
URL: http://ru.wikisource.org/wiki/Версальский_мирный_договор/Часть_VII (дата обращения: 08.04.2025).
4. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 09.04.2025).
5. Agreement Between the United Kingdom and the Union of Soviet Socialist Republics : July 12, 1941 : Agreement of 12.06.1941. *Department of State Bulletin*. 1941. 27 September. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/brsov41.asp> (date of access: 29.03.2025).
6. Advisory opinion of International Court of Justice of 08.07.1996 in Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (date of access: 01.04.2025).
7. Организация Объединённых Наций. Определение агрессии. ООН.
URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата обращения: 09.04.2025).

8. Организация Объединённых Наций. Территориальная целостность Украины. Вена : Генеральная Ассамблея ООН, 2014. 2 с. URL: https://digitallibrary.un.org/record/767883/files/A_RES_68_262-RU.pdf (дата обращения: 12.04.2025).

9. United Nations General Assembly. Aggression against Ukraine. New York : United Nations General Assembly, 2022. 4 p. URL: <https://s3.documentcloud.org/documents/21314169/unga-resolution.pdf> (date of access: 13.04.2025).

10. Hungary. Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros project (Hungary/Slovakia): Judgment of 25 September 1997 = Affaire relative au projet Gabčíkovo-Nagymaros (Hongrie/Slovaquie) : arrêt du 25 septembre 1997. [The Hague] : International Court of Justice, 1997. 241 p.

11. Judgement of International Court of Justice of 27.06.1986 in Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (date of access: 28.03.2025).

12. Judgement of International Court of Justice of 19.12.2005 in Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf> (date of access: 31.03.2025).

13. Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security. Report of the Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security. United Nations General Assembly, 2021. 26 p. URL: https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2021/08/A_76_135-2104030E-1.pdf (date of access: 01.04.2025).

14. Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security. Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security.

United Nations General Assembly, 2015. 17 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/799853/files/A_70_174-EN.pdf (date of access: 01.04.2025).

15. United Nations General Assembly. Официальный сборник добровольно представляемых национальных материалов по вопросу о том, как международное право применяется к использованию информационно-коммуникационных технологий государствами, предоставленных участвующими правительственными экспертами, входящими в Группу правительственных экспертов по поощрению ответственного поведения государств в киберпространстве в контексте международной безопасности. *United Nations General Assembly*, 2021. 143 p. URL: <https://docs.un.org/ru/A/76/136> (дата обращения: 01.04.2025).

16. Independent International Commission on Kosovo. The Kosovo report: Conflict, international response, lessons learned : Report. Oxford : Oxford University Press, 2000. 372 p. URL: <https://books.google.fr/books?id=p0gVDAAAQBAJ&am>; (date of access: 09.04.2025).

17. Criminality U. S. O. o. C. o. C. f. t. P. o. A. Nazi conspiracy and aggression: Opinion and judgment. Washington, D.C : U.S. Govt. Print. Off., 1947. 190 p. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lmlp/2011525363_NT_Nazi-opinion-judgment/2011525363_NT_Nazi-opinion-judgment.pdf (date of access: 18.03.2025).

18. Webster D., Fox H. S. [Correspondence Between Daniel Webster and Henry Stephen Fox on the Caroline Affair" (1840–1841)]. 1841. *The National Archives (UK)*. British and Foreign State Papers, Vol. 29. British and Foreign State Papers, том 29. Офіційна дипломатична кореспонденція.

19. Небензя В. Письмо Постоянного представителя Российской Федерации при Организации Объединенных Наций от 24 февраля 2022 года на имя Генерального секретаря. Совет Безопасности ООН, 2022. 8 с. URL: <https://docs.un.org/ru/S/2022/154> (дата обращения: 13.04.2025).

20. Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України : Закон України від 22.02.2000 № 1479-III : станом на 21 липня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14/ed20130721#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

22. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII : станом на 18 січн. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/ed20180118#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

23. Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины : Постановление от 01.03.2014 № 48-СФ. URL: http://ru.wikisource.org/wiki/Постановление_Совета_Федерации_от_01.03.2014_№_48-СФ (дата обращения: 12.04.2025).

II. Наукова література й інші джерела.

1. (Wuerth) Brunk I. International Law and the Russian Invasion of Ukraine. *The Lawfare Institute*. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/international-law-and-russian-invasion-ukraine> (date of access: 13.04.2025).
2. Active Duty Military Personnel, 1940–2011. *InfoPlease*. URL: <https://www.infoplease.com/us/military/active-duty-military-personnel-1940-2011> (date of access: 10.04.2025).
3. Addressing Hybrid Threats / G. F. Treverton et al. Bromma : Arkitektkopia AB, 2018. 92 p. URL: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Treverton-AddressingHybridThreats.pdf> (date of access: 30.03.2025).
4. Antonopoulos C. Force by armed groups as armed attack and the broadening of self-defence. *Netherlands International Law Review*. 2008. Vol. 55, no. 02. URL: <https://doi.org/10.1017/s0165070x08001599> (date of access: 20.03.2025).
5. Ayala B. *De jure et officiis bellicis et disciplina militari libri III*. Washington, D.C : Carnegie Institution of Washington, 1912.
6. Bassett M. J. *A Digest of International Law*. Franklin Classics, 2018. 466 p.
7. Bellinger III J. B. How Russia's Invasion of Ukraine Violates International Law. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/article/how-russias-invasion-ukraine-violates-international-law> (date of access: 13.04.2025).
8. Bowett D. W. *Self-defense in international law*. New York : Praeger, 1958. 294 p.
9. *Bulletin Quotidien Europe* № 2994. Брюссель : Agence Europe, 1998.
10. Carl S., Nunan T. *Writings on War*. Polity Press, 2011. 304 p.
11. Civilian deaths 'necessary price'. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/357355.stm> (date of access: 10.04.2025).
12. CNN - Chinese demand U.N. meeting after Belgrade embassy attacked - May 7, 1999. *CNN International - Breaking News, US News, World News and Video*.

URL: <https://edition.cnn.com/2000/WORLD/europe/04/08/embassy.bombing/index.html> (date of access: 10.04.2025).

13. Contributors to Wikimedia projects. Caroline test - Wikipedia. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Caroline_test#:~:text=The%20Caroline%20test%20is%20a,test%20takes%20its%20name%20from (date of access: 20.03.2025).

14. Definition of JUS COMMERCII. *Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/jus%20commercii> (date of access: 08.04.2025).

15. Dinstein Y. War, Aggression and Self-Defence : Manual. 5th ed. New-York : Cambridge University Press, 2011. 408 p.

16. Dixon M., McCorquodale R. Cases & Materials on International Law : Cases & Materials. 3rd ed. London : Oxford University Press, 1991.

17. Franck T. M. Recourse to Force: State Action Against Threats and Armed Attacks. Cambridge University Press, 2009. 220 p.

18. Friedmann W. The Changing Structure of International Law. New York : Columbia University Press, 1964. 410 p.

19. Gulf of Tonkin. *National Security Agency/Central Security Service*. URL: <https://www.nsa.gov/Helpful-Links/NSA-FOIA/Declassification-Transparency-Initiatives/Historical-Releases/Gulf-of-Tonkin/> (date of access: 10.04.2025).

20. Hamid A. G. The Legality of Anticipatory Self-Defence in the 21st Century World Order: A Re-Appraisal. *Netherlands International Law Review*. 2007. Vol. 54, no. 03. URL: <https://doi.org/10.1017/s0165070x0700441x> (date of access: 18.03.2025).

21. Hanyok R. J. Skunks, Bogies, Silent Hounds, and the Flying Fish: The Gulf of Tonkin Mystery, 2-4 August 1964. *Cryptologic Quarterly*. 1998. P. 1-55. URL: <https://media.defense.gov/2021/Jun/29/2002751691/-1/-1/0/SKUNKS.PDF> (date of access: 10.04.2025).

22. Ho M. C. Complete Works in 15 vols. Hanoi : National Political Publishing House – Truth, 2011. Vol. 4.

23. Humphrey Meredith Waldock C. The Regulation of the Use of Force by Individual States in International Law. *Hague Recueil*. 1952. Vol. 81, no. 45.
24. J. Erickson R. Legitimate use of military force against state-sponsored international terrorism. Maxwell Air Force Base, Alabama : Air University Press, 1989. 208 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA421977.pdf> (date of access: 30.03.2025).
25. Jennings R. Y. The Caroline and McLeod Cases. *American Journal of International Law*. 1938. Vol. 32, no. 1. P. 82–99. URL: <https://doi.org/10.2307/2190632> (date of access: 17.03.2025).
26. Jon Zimmerman D. The Destruction of Convoy PQ-17. *Defense Media Network*. URL: <https://www.defensemedianetwork.com/stories/the-destruction-of-convoy-pq-17/> (date of access: 29.03.2025).
27. Karnow S. Vietnam: A History. Penguin (Non-Classics), 1984. 768 p.
28. Kirgis F. L. Custom on a Sliding Scale. *American Journal of International Law*. 1987. Vol. 81, no. 1. P. 146–151. URL: <https://doi.org/10.2307/2202144> (date of access: 28.03.2025).
29. Maxon R. G. Nature's Eldest Law: A Survey of a Nation's Right To Act in Self-Defense. *The US Army War College Quarterly: Parameters*. 1995. Vol. 25, no. 1. URL: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1747> (date of access: 30.03.2025).
30. Nicole A. Duniver Article 51 and the Law of Self-Defense: The Impact of 11 September : Master's thesis. Vienna, 2003. 41 p.
31. Nussbaum A. Just War: A Legal Concept?. *Michigan Law Review*. 1943. Vol. 42, no. 3. P. 453. URL: <https://doi.org/10.2307/1283519> (date of access: 07.04.2025).
32. Occelli M. B. "Sinking" the Caroline: Why the Caroline Doctrine's Restrictions on Self-Defense Should Not Be Regarded as Customary International Law. *San Diego International Law Journal*. 2003. Vol. 4, no. 1. P. 467–490. URL: <https://digital.sandiego.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1254&context=ilj> (date of access: 19.03.2025).
33. O'Connell D. P. International Law. *Oceana Publications*. 1965.

34. Olusanya O. Identifying the Aggressor Under International Law: A Principles Approach. Peter Lang Publishing, 2006. 211 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=pODEWb22Hz4C&pg=PA4&hl=ru&pg=PA7#v=onepage&q&f=false> (date of access: 17.03.2025).

35. Paust J. J. Post-9/11 Overreaction and Fallacies Regarding War and Defense, Guantanamo, the Status of Persons, Treatment, Judicial Review of Detention, and Due Process in Military Commissions. *Notre Dame Law Review*. 2004. Vol. 79, no. 4. P. 1335–1364. URL: <https://biblioteca.corteidh.or.cr/tablas/30417.pdf> (date of access: 18.03.2025).

36. Phuc N. T., Son N. C. 1945 Declaration of Independence: its historical value and significance of the times. Ho Chi Minh National Political Academy. URL: <https://hcma.vn/english/news/Pages/features.aspx?CateID=200&ItemID=9027#:~:text=By%20recognizing%20freedom%20and%20equality,to%20be%20happy%20and%20free>” (date of access: 27.12.2022).

37. Principles of public international law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. 784 p.

38. Report of Rapporteur of Committee 1 to Commission I. San-Francisco, 1945.

39. Roman Pre-History. Collegium Fetialium. *Key to Rome*. URL: https://www.keytoubria.com/ROMAN_REPUBLIC/Collegium_Fetialium.html#:~:text=For%20a%20Roman,of%20Scipio's%20time (date of access: 07.04.2025).

40. ru2ch. В ДНР заявили, что на шлеме у одного из диверсантов была экшн-камера, которая записывала бой, средства индивидуальной защиты и аммуниция. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32696> (дата обращения: 13.04.2025) (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

41. ru2ch. В ДНР заявили, что предотвратили диверсию украинских силовиков на заводе "Стирол" в Горловке, ранен охранник При попытке

проникновения в ДНР. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32694> (дата обращения: 13.04.2025) (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

42. ru2ch. Видео с экшн-камеры, которое ранее выкладывали в канале Народной милиции ДНР с боями "украинских диверсантов", оказалось сделано аж 8 февраля. *Telegram*. URL: <https://t.me/ru2ch/32819> (дата обращения: 13.04.2025) (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

43. Rühle M., Roberts C. Розширення інструментарію НАТО з протидії гібридним загрозам. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/03/19/rozshirenniya-nstrumentaryu-nato-z-protid-gbridnim-zagrozm/index.html> (дата звернення: 30.03.2025).

44. S. Elliott K. The New World Order and the Right of Self-Defense in the United Nations Charter. *Hastings International and Comparative Law Review*. 1991. Vol. 15.

45. Schachter O. International Law in Theory and Practice. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye* : Part of a book. 178th ed. Hague, 1982. P. 9–138.

46. Schmitt M. N. Russia's "Special Military Operation" and the (Claimed) Right of Self-Defense. *Lieber Institute West Point*. URL: <https://lieber.westpoint.edu/russia-special-military-operation-claimed-right-self-defense/> (date of access: 13.04.2025).

47. Shannon T. A. What are they saying about peace and war?. New York : Paulist Press, 1983. 130 p.

48. Shoham U. The Israeli Aerial Raid Upon the Iraqi Nuclear Reactor and the Right of Self-Defense. *Military Law Review*. 1985. Vol. 109.
49. Sloane R. D. The Cost of Conflation: Preserving the Dualism of Jus Ad Bellum and Jus in Bello in the Contemporary Law of War. *Yale Journal of International Law*. 2008. Vol. 34. P. 67. URL: <https://ssrn.com/abstract=1117918> (date of access: 07.04.2025).
50. Statement by the Permanent Representative of Ukraine H.E. Mr. Sergiy Kyslytsya at the 11th emergency special session of the UN General Assembly. *Permanent Mission of Ukraine to the United Nations*. URL: <https://un.mfa.gov.ua/news/statement-permanent-representative-ukraine-he-mr-sergiy-kyslytsya-11th-emergency-special-session-un-general-assembly> (date of access: 13.04.2025).
51. Suárez F. Selections from three works of Francisco Suárez, S.J.: De legibus, ac Deo legislatore, 1612. Defensio fidei catholicae, et apostolicae adversus anglicanae sectae errores, 1613. De triplici virtute theologica, fide, spe, et charitate, 1621. Oxford : The Clarendon Press, 1944, Disputation XIII, § IV, 3.
52. Taft W. H., Buchwald T. F. Preemption, Iraq, and International Law. *American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97, no. 3. P. 557–563. URL: <https://doi.org/10.2307/3109840> (date of access: 30.03.2025).
53. Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations : Manual / ed. by M. N. SCHMITT ; Managing Editor L. VIHUL. New York : Cambridge University Press, 2017. 598 p. URL: https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bilder/Bewerbung/Case_2/Michael_N._Schmitt_-_Tallinn_Manual_2.0_on_the_International_Law_Applicable_to_Cyber_Operations-Cambridge_University_Press_2017_.pdf (date of access: 01.04.2025).
54. Textor J. W. Synopsis juris gentium. Washington : Carnegie Inst., 1916. 349 p. URL: <https://archive.org/details/synopsisjurisgen02textuoft/> (date of access: 09.04.2025).

55. The Charter of the United Nations: A commentary / ed. by S. Bruno, M. H. 1912, U. Nations. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2002.
56. The United Nations & Regional Security: Europe and Beyond / ed. by M. C. Pugh, W. P. S. Sidhu. Lynne Rienner Publishers, 2003. 309 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/The_United_Nations_Regional_Security/6oEHPO7vCUkC (date of access: 10.04.2025).
57. The United Nations: Law and practice / ed. by C. Franz, S.-B. Lilly. The Hague : Kluwer Law International, 2001. 372 p.
58. United Nations Institute for Disarmament Research. Armed Attack and Self-Defence in Cyberspace UNIDIR Cyber Stability Conference 2023, Panel 2, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nn817PIFTS8> (date of access: 30.03.2025).
59. United Nations. Russia blocks Security Council action on Ukraine. *UN News*. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802> (date of access: 13.04.2025).
60. Upeniece V. Conditions for the lawful exercise of the right of self-defence in international law. *SHS Web of Conferences*. 2018. Vol. 40. P. 01008. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20184001008> (date of access: 18.03.2025).
61. Uppslagsverk - NE.se. *Startsida* - NE. URL: <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/jus-protectionis> (date of access: 08.04.2025).
62. Vitoria F. d. Relecciones sobre los indios y el derecho de guerra. 3a ed. Madrid : Espasa-Calpe, 1975. 147 p. URL: <https://www.uv.es/correa/troncal/resources/Relectio-prior-de-indis-recenter-inventis-Vitoria.pdf> (fecha de acceso: 08.04.2025).
63. Weinstein F. B. Vietnam's unheld elections: The failure to carry out the 1956 reunification elections and the effect on Hanoi's present outlook. Ithaca, N.Y : Southeast Asia Program, Dept. of Asian Studies, Cornell University, 1966. 65 p. URL:

<https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/57528/060.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 27.12.2022).

64. Yoo J. C. Using Force. *University of Chicago Law Review*. 2004. Vol. 71. URL: <https://ssrn.com/abstract=530022> (date of access: 20.03.2025).

65. Августин А. Про град Божий. Книга 19, глава VII. *Благовіст – церковне життя*. URL: <https://blagovist.info/vybrani-pratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-19> (дата звернення: 08.04.2025).

66. Аквинський Ф. Сумма теології. (ч. II–II, вопросы 1–46). Київ : Ника-Центр, 2011. 576 с.

67. Бацунов В. Милосердний ангел. *Харківська правозахисна група*. URL: https://khpg.org/1585050621#_ftn2 (дата звернення: 09.04.2025).

68. Борисова О. В. Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів Середньовіччя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 4 (352). с. 4–20. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4\(352\)-4-20](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2022-4(352)-4-20) (дата звернення: 08.04.2025).

69. Волянчук О. Органи влади Криму – перші жертви збройної агресії. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/viiskove-zakhoplennia-krymskoho-uriadu---42f22f4e8a2b838e700645d25567bb7f.html> (дата звернення: 12.04.2025).

70. Волянчук О., Майоров М. Блокада аеродрому «Бельбек». Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/blokada-aerodromu-belbek-48a35dd75ce04a1ddfb0f10e567bf1c3.html> (дата звернення: 12.04.2025).

71. Головка В. В. Збройна агресія Російської Федерації проти України. *Енциклопедія історії України* : Енциклопедія / ред. В. А. Смолій ; НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2021. Т. 1 : Додатковий том. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=zbrojna_agresija_rosijskoji_federatsiji_proty_u_krajiny (дата звернення: 11.04.2025).

72. Грін О. Словник міжнародно-правових термінів : Словник. Ужгород : ПП Данило С.І., 2010. 500 с. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8940/1/Словник%20міжнар.-правових%20термінів.pdf> (дата звернення: 08.04.2025).

73. Група невідомих відібрала зброю в українських військових у Євпаторії - джерело. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/politika/grupa-nevidomih-vidibrala-zbroyu-v-ukrayinskih-viyskovih-u-yevpatoriyi-dzherelo-337385.html> (дата звернення: 12.04.2025).

74. Дахин А. В. Правовое государство: «кризис» или «признаки победной стратегии»? *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2021. Т. 2, № 54. С. 213–215. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoporyadok-v-usloviyah-globalnogo-krizisa-aktualnaya-povestka-dlya-issledovateley-yuristov-gossluzhaschih-materialy-nauchno> (дата обращения: 12.04.2025) (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

75. Денисов В. Збройні Сили Організації Об'єднаних Націй (ЗС ООН) / ред. В. Смолій. Київ : Наук. думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zbroyni_syly_OON (дата звернення: 27.03.2025).

76. Довідник НАТО. Brussels : Office of information and press NATO, 2001. 608 с.

77. ДП «Редакція газ. «Голос України». Реакція ООН на окупацію Криму була недостатньо ефективною. *Голос України - газета Верховної Ради України*. URL: <https://www.golos.com.ua/article/343340> (дата звернення: 13.04.2025).

78. Лешан Є. Межа з окупованим Кримом під контролем окупантів. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/kolyshni-biitsi-berkutu-vstanovliuiut-blokpost-pid->

armianskom-694c1a1cd6cb0db0d3d26deeb8609ed9.html (дата звернення: 12.04.2025).

79. Лисенко О. Окупанти знищують у Криму українські медіа. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zakhoplennia-derzhavnoho-teleradiomovnyka--fbc0f0d00f7079972b9da362f9c873c7.html> (дата звернення: 12.04.2025).

80. Луценко Ю. Прийшов лист від Генпрокуратури РФ. Пишуть, що ні Адміністрація Президента РФ, ні Совет Федерації РФ не отримували ніякого листа Януковича. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/posts/662715100594335> (дата звернення: 12.04.2025).

81. Маніхейство – погляд на дійсність як на боротьбу двох протилежних начал – добра і зла, світла і темряви. Джерело: Маніхейство - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <http://slovnyk.ua/index.php?sword=маніхейство> (дата звернення: 09.04.2025).

82. Марченко Я. Реакція НАТО на тимчасову окупацію Росією Кримського півострова. *«Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»* : матеріали IV Міжнар. наук. конф., м. Тернопіль, 18–19 квіт. 2024 р. С. 156–158. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/44817/2/MCTD_2024_Marchenko_Ya-Reaction_of_NATO_to_156-158.pdf (дата звернення: 13.04.2025).

83. Организация Объединенных Наций. Бюст падре Франсиско де Витория. *Коллекция подарков Организации Объединенных Наций*. URL: <http://un.org/ungifts/ru/бюст-падре-франсиско-де-витория> (дата обращения: 08.04.2025).

84. Организация Объединённых Наций. В Совете Безопасности Виталий Чуркин предъявил копию обращения Виктора Януковича к президенту России с просьбой использовать в Украине вооруженные силы. *Новости ООН*. URL: <https://news.un.org/ru/story/2014/03/1238691> (дата обращения: 12.04.2025).

85. Организация Объединённых Наций. В Совете Безопасности накаляются страсти вокруг Украины. *Новости ООН*. URL: <https://news.un.org/ru/audio/2014/03/1021911> (дата обращения: 12.04.2025).

86. Організація Північноатлантичного Договору. Спростування російської дезінформації щодо НАТО. *NATO*. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/115204.htm> (дата звернення: 10.04.2025).

87. Панафідін І. О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Кривий Ріг, 2014. 200 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1730/1/Панафідін%20І.О.%20Еволюція%20ідеї%20справедливої%20війни%20в%20контексті%20теорії%20вічного%20миру.%20Дисертація.pdf> (дата звернення: 08.04.2025).

88. Процесс по делу о военных преступлениях Видкуна Квислинга | Энциклопедия Холокоста. *Holocaust Encyclopedia | United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/film/war-crimes-trial-of-vidkun-quisling> (дата обращения: 18.03.2025).

89. Ржеутська Л. Відновлення контактів України з Сирією: чому так поспішно? *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/vidnovlenna-kontaktiv-ukraini-z-sirieu-comu-tak-pospisno/a-71212978> (дата звернення: 13.04.2025).

90. Рувинский Р. З. Правопорядок в период глобального кризиса: трансформации, тенденции, угрозы : Книга. Санкт-Петербург : Алетейя, 2020. 350 с. (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

91. Рувинский Р.З. Отражение доктрины «справедливой войны» (bellum justum) и понятия «незаконного врага» (hostis injustus) в современном международном праве. *Международное право*. 2016. Т. 1, № 1. С. 1–12. URL: <https://doi.org/10.7256/2306-9899.2016.1.16948> (дата обращения: 07.04.2025) (джерело використано з урахуванням рекомендацій Комітету з питань етики

щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях, затвердженого Комітетом з питань етики (протокол № 36 (46) від 30.11.2023).

92. Складена карта розташування збройних сил Росії на території Криму. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/politika/aktualne-roztashuvannya-zbroynih-sil-rosiyi-na-teritoriyi-krimu-337418.html> (дата звернення: 12.04.2025).

93. США, ЄС і Росія домовилися про кроки щодо врегулювання в Україні. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140417_geneva_agreement_it (дата звернення: 13.04.2025).

94. Сьогоднішні атаки – продовження атак 15 лютого. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/23-lyutogo-2022-roku-stavsya-chergovii-akt-kiberagresiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 13.04.2025).

95. Труш К. Роби, як вони: чого російське суспільство може навчити історія антивоєнного руху у США. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/robi-yak-voni-chomu-rosiyske-suspilstvo-mozhe-navchiti-istoriya-antivoyennogo-ruhu-u-ssha-2040979.html> (дата звернення: 10.04.2025).

96. Україна просить захисту у США, ЄС і НАТО. LB.ua, Інтерфакс-Україна. URL: https://lb.ua/news/2014/03/01/257791_ukraina_prosit_zashchiti_ssha_es_nato.html (дата звернення: 12.04.2025).

97. Учасники проєктів Вікімедіа. Перша індокитайська війна – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перша_індокитайська_війна (дата звернення: 07.04.2025).

98. Шмитт К. Номос землі в праві народів *jus publicum europaeum*. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2008. 670 с.

99. Шрамович В., Галушка С. Чи був наказ використовувати зброю в Криму? BBC News Україна. URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/03/150319_crimea_arms_order_vs

(дата звернення: 12.04.2025).

100. Юридична енциклопедія в 6 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – Т. 1: А-Г. – 1998. – 672 с.; Т. 2.: Д-Й – 1999. – 744 с.; Т. 3: К-М. – 2001 – 792 с.; Т. 4: НП – 2002. – 720 с.; Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.; Т. 6: Т-Я. – 2004. – 768 с.